

Inleiding

'Dat is een kolfje naar zijn hand'. Met die woorden begon ik mijn afstudeerscriptie uit 2010, een verslag van mijn onderzoek naar het kolfspel in de achttiende eeuw. Een van de eerste boeken die ik hiervoor bestudeerde was de catalogus *Colf, kolf, golf* (1982) van Steven van Hengel en, onder meer, Ayolt Brongers. Van Brongers las ik bovendien 'Advertenties in achttiende-eeuwse couranten. Een kwantitatief onderzoek naar de opkomst van het kolfspel' (1993).

Ik herinner me de gesprekken met begeleider Jan Hein Furnée over de ons onbekende schrijver Van Hengel. We verbaasden ons over zijn stevige uitspraken en over het feit dat hij zelf historische partijen naspeelde. Ik besloot zijn werk enkel ter inspiratie te gebruiken en noemde zijn 'eerste colfpartij' uit 1297 in Loenen aan de Vecht 'de formalisering van het spel' in de Nederlanden.

Na mijn afstuderen raakte ik betrokken bij het honderdjarig jubileum van de Nederlandse Golf Federatie en, in het vervolg daarvan, de Stichting Nederlands Golf Archief 'Early Golf'. Ik betrad een mij onbekende wereld, die me gaandeweg steeds meer beviel. In het St. Eloyen Gasthuis in Utrecht bekeek ik de historische collecties van Joop Brongers en Steven Van Hengel, in mijn ogen een merkwaardige verzameling van oude spullen die hier waren opgeslagen, aan het zicht van het publiek onttrokken. Het prikkelde mijn nieuwsgierigheid. Wie waren deze mannen? Dit jaar houdt de stichting op te bestaan en daarmee is de tijd rijp voor de beantwoording van deze vraag. Hiervoor heb ik onderzoek gedaan in het Stadsarchief van Amsterdam, het Nederlands Golf Archief, de Koninklijke Bibliotheek en, natuurlijk, in de collectie van Stichting NGA Early Golf. Daarnaast heb ik een aantal mensen geïnterviewd die Joop Brongers of Steven van Hengel goed gekend hebben. Hiervoor ben ik Ayolt Brongers, Robin Bargmann, Rick van den Boom, Marlof Strumphler en Frederick Gast veel dank verschuldigd.

Joop Brongers (1906-1954) was een van de eerste echte golfjournalisten van Nederland. Een bijzondere veelzijdige man die aan de wieg stond van het maandblad *Golf*. Hij was het die de eerste stappen in de geschiedschrijving van golf en haar Hollandse voorlopers ter hand nam en hiervoor ook een historische verzameling aanlegde.

Steven van Hengel (1925-1985) was een bankier die zijn stempel drukte op alle facetten van het golfspel, behalve het spelen zelf. Politieke correctheid was Van Hengel vreemd.

Dit betekende dat mensen, onterecht, de indruk hadden dat hij niet tegen kritiek zou kunnen en niet open stond voor een gesprek. Hierdoor zijn een aantal verhalen over zijn verleden ontstaan, met name over de periode in de oorlog, die nooit zijn opgehelderd. In het verslag over zijn leven wordt dit nu rechtgezet.

Joop Brongers (1906-1954) , 'PR-chef' van golf in Nederland

1. Jeugd	2
2. Schooltijd	2
2.1. Sportjournalistiek	3
3. Bataafse Petroleum Maatschappij	5
4. De journalistieke onderneming Brongers	7
4.1. Niet-actuele journalistiek	8
4.2. Syndications Press Service	9
5. Golfjournalistiek	10
5.1. Geschiedenis van de golfjournalistiek	11
5.2. De link tussen 'Loenen' en Golf	12
5.3. Golfredacteur Brongers	13
5.4. De tegelverzameling Brongers	14
6. Maandblad Golf	15
6.1. Golfhistorie	17
7. Epiloog	18

1. Jeugd

Johannes Aijolt Brongers - later afgekort tot Jo voor (oudere) familieleden, Joop voor zijn vrouw en vrienden en Joe voor Engelstalige vrienden - werd op tweede kerstdag 1906 in Haarlem geboren.¹ Hij was het eerste kind van Rozina Jacoba Lolkes de Beer en Gerrit Arend Brongers, die elf jaar later een tweede zoon kregen: Georg Alfred. Het gezin Brongers woonde na enkele verhuizingen aan Bronsteeweg 53 in Heemstede, waar genoeg ruimte was om Gerrit Brongers' grote hobby, het verzamelen van oude, vaak bijzondere boeken en antiquiteiten, te huisvesten. Het hele huis stond er vol mee.

Als zelfstandig bouwkundige doorkruiste Gerrit Brongers het hele land. Het gaf hem de gelegenheid antiquariaten en boekenmarkten te bezoeken, waar hij speurde naar nieuwe vondsten voor zijn verzameling. Hij was een autodidact, maar had een goed gevoel voor echt en vals ontwikkeld. Zoon Joop Brongers vergezelde zijn vader regelmatig tijdens dit soort uitstapjes en leerde het spel van loven en bieden op deze manier. Spannende tochten waren dat voor Joop, die wel hield van het avontuur en en passant een warme historische belangstelling ontwikkelde. Ook broer Georg werd van jongs af aan besmet met het verzamelvirus van hun vader.

In het huis dat steeds meer op een museum ging lijken, bracht Joop Brongers een vrij onbezorgde jeugd door. Hij doorliep de lagere school van Meester Hubrechtsen, de zondagsschool van Broeder Koekemeyer en maakte zich vervolgens op voor een vervolgopleiding.

2. Schooltijd

Aan *De Raaks* in Haarlem begon Joop Brongers op 13-jarige leeftijd aan de vijfjarige HBS-A opleiding. Brongers deed enkel het hoogst nodige aan zijn schoolwerk, hij was vooral druk met zijn buitenschoolse activiteiten. In eerste instantie waren die activiteiten sportief, hij deed aan voetbal bij HFC en was ook op met enige regelmaat op de Haarlemse atletiekbaan te vinden. Later nam hij danslessen en genoot hij vooral van de feesten en het verenigingsleven in de stad.

Op het gebied van sport was Brongers vooral een liefhebber, een kijker. HFC bleek bovendien een vruchtbare bodem voor het opbouwen van een waardevol netwerk van mensen die niet alleen aan sport deden, maar er ook over schreven. Brongers deed er vele interessante contacten op. Sportpionier Pim Mulier, Jan Feith - een van de eerste

¹ Dr. J.A. Brongers, *'Portrait of a marriage': levensbeschrijving van Johannes Aijolt Brongers (1906-1954) en van Jeanne Brongers-Van der Elst (1908-1998)* 1-2.

Nederlandse sportjournalisten - en Bob Peereboom, de latere directeur-hoofdredacteur van het Haarlems Dagblad, behoorden tot het netwerk van de jonge Brongers.²

2.1. Sportjournalistiek

Het was begin jaren '20. Met de toenemende populariteit van voetbal groeide ook de behoefte aan verslaggeving over het spel. De sportjournalistiek nam een grote vlucht en vond steeds meer zijn weg naar dagbladen, die hun aanvankelijke weerstand hiertegen hadden laten varen. Jongemannen met sportieve belangstelling en een soepele pen die wat bij wilden verdienen werden door dagbladen en periodieken aangetrokken om de kolommen te vullen. Jaap Moorman en Ad 'de voetbalingenieur' van Emmenes begonnen op deze manier aan hun lange journalistieke carrières en ook de loopbaan van de jonge Brongers volgde een soortgelijk pad.

In het Haarlems Dagblad van 23 juni 1924 verscheen een artikel met daarin informatie over de sportieve prestaties van de jonge Brongers. Tijdens een de 'driekamp voor junioren' onder leden van de *Haarlemsche Athletiek Vereniging* sprong hij 'met aanloop' 1 meter 35 hoog en worp de discus van 'licht materiaal' 17,56 meter ver. Zijn speerworp haalde de krantenuitslag niet.³ Aangezien dit artikel anoniem in de krant verscheen, zou het zomaar van de hand van Brongers kunnen zijn, die zijn stukken anoniem publiceerde.⁴ In ieder geval moeten de eerste stukken van Brongers van soortgelijke strekking zijn geweest.

De journalistieke loopbaan van Brongers was met deze eerste verslagen begonnen. In 1925 behaalde hij het diploma machineschrijven, waarna hij nog makkelijker zijn teksten kon aanleveren. Voor ongeveer drie cent per regel kon hij, met hier en daar een breedsprakige uitweiding, toch aardig wat bijverdienen - nog tijdens zijn schooltijd nota bene.⁵ Ondanks het diploma bleef hij de rest van zijn loopbaan met twee vingers tikken, iets wat hij razendsnel kon. Geen reden voor de eigengereide Brongers om zijn techniek te veranderen.

Na de aanstelling van zijn kennis Bob Peereboom als hoofdredacteur van het Haarlems Dagblad, begon het echte werk voor Brongers. Hij was nog geen twintig jaar oud, zat nog steeds in de schoolbanken, maar werd voor de krant al uitgezonden naar mondaine plaatsen als Turijn, Milaan, Londen en Parijs om verslag te doen van internationale

² C. van den Brink e.a. red., *En... wat ging er door je heen? Ontwikkeling van de Nederlandse sportjournalistiek* (2015) 24.

³ Haarlem's Dagblad, 23 juni 1924.

⁴ R.A. Brongers en J.A. Brongers, *Brongers geboekt* (1998) 102.

⁵ Ad van Emmenes, *Gouden voetbaljaren* (1975) 13-15.

sportwedstrijden, soms zelfs met het vliegtuig. Een ongekend avontuur, waar zijn klasgenoten jaloers op zullen zijn geweest. Hij genoot van de *roaring twenties*, ontwikkelde zich tot een *Lebemann*. In Parijs bijvoorbeeld sloot hij zijn werkdag af met een bezoek aan de *Moulin Rouge*. Hij kocht er ook een draagbare *Underwood* kofferschrijfmachine, een machine met een QWERTY toetsenbord dat voor de Franse markt gefabriceerd was.⁶ Brongers nam zijn journalistieke werk serieus. Terug in Haarlem richtte hij zijn eerste tijdschrift op. Schoolkrant *Die Raeckse* was het eerste van een reeks tijdschriften die Brongers zou lanceren.

Na zijn eerste internationale reizen was Brongers definitief een moderne man van de wereld. Hij sprak uitstekend Engels, verdiende leuk geld als sportverslaggever en ging volgens de laatste mode gekleed. Het wekt geen verbazing dat zijn schoolloopbaan wat vertraging opliep. In 1927 stond zijn eindexamen op het programma. Brongers was echter met heel andere zaken bezig. Hij vloog op en neer naar Londen en vlak voor de schoolexamens bezocht hij zijn oom Jo Brongers in Groningen, de broer van zijn vader.

In Noord-Nederland moest men nog wennen aan de laatste mode van Brongers, hij werd er verbaasd nagestaard, terwijl hij in zijn sportieve plus-four broek over de Groningse straten flaneerde. Zijn mentor Peereboom schreef erover in de krant onder zijn pseudoniem 'OBSERVATOR'. Een volgend artikel over deze episode verscheen enkele dagen daarop in de krant. Hierin kopieerde Peereboom een tekst van Brongers zelf over de etymologische herkomst van het modeverschijnsel plusfour. De verklaring van Brongers en Peereboom was - ten onrechte - dat de broek oorspronkelijk slechts gedragen werd door golfspelers met handicap 4 of lager. In werkelijkheid betekende het dat de broek tot vier duim onder de knie pofte. Al snel werd het echter gewoon een sportieve broek voor jongelingen als Joop Brongers.⁷

Terug in Haarlem behaald Brongers op twintigjarige leeftijd, zonder indrukwekkende eindlijst, zijn diploma aan *De Raaks*. Tot hij een vaste baan vond, was Brongers sportjournalist.

Hij ging nooit meer zonder potlood, een stukje papier en een mesje van huis. Van de eerste twee items laat het zich raden wat hij ermee deed, het mesje was om artikelen uit de krant te snijden wanneer hij, bijvoorbeeld in de trein, een interessant artikel las dat

⁶ Dr. J.A. Brongers, 'Portrait of a marriage': levensbeschrijving van Johannes Aijolt Brongers (1906-1954) en van Jeanne Brongers-Van der Elst (1908-1998) 5.

⁷ Dr. J.A. Brongers, 'Portrait of a marriage': levensbeschrijving van Johannes Aijolt Brongers (1906-1954) en van Jeanne Brongers-Van der Elst (1908-1998) 4.

hij dacht te kunnen gebruiken. Thuis plakte hij de artikelen in een daarvoor bestemd notitieblok, voorafgegaan door een getypte beschrijving met vermelding van de vindplaats. De eerste knipselmappen over sportjournalistieke onderwerpen werden door Brongers op deze manier aangelegd.

Nadat hij warm had gedraaid in de lokale voetbalverlaggeving werd Brongers aangetrokken door 'geïllustreerd weekblad voor amateursport' *De Corinthian*. De aanwezigheid van enkele HFC'ers zal hierin een rol gespeeld hebben. Met een artikel over de lawn-tennis wedstrijd tussen Nederland en Amerika maakte Brongers in 1927 zijn debuut in dit tijdschrift. *De Nederlandsche Corinthians* waren in 1924 in Den Haag opgericht, als poging om het elitevoetbal in de eliteclubs te beschermen tegen de volkse tendensen die de popularisering met zich meebracht. De naam kwam van de Engelse voetbalclub Corinthians FC uit Londen, een club van 'gentlemen-amateurs' die alleen vriendschappelijke wedstrijden speelde tegen amateurclubs. De Corinthians wezen op de gevaren van popularisering van de sport, stonden voor amateurisme, kameraadschap en fair play.⁸

Joop Brongers kreeg met zijn entree in de *Corinthian* een extra podium voor zijn sportjournalistieke werk. Hij liet zich opmerken als een betrouwbare medewerker die veel werk aan kon.⁹ Eind 1927 behoorde Brongers samen met onder meer tekenaar Bernard van Vlijmen, journalisten Max Isaacs en Max Boomsma en fotograaf Han Schimmelpenninck tot de vaste medewerkers van het weekblad voor de amateursport. Hij schreef in eerste instantie vooral over cricket, maar deed al snel uitstapjes naar allerhande evenementen en wedstrijden, variërend van de Winterspelen in St. Moritz, tot de 'Boat Race' tussen Oxford en Cambridge en zelfs een interview met zijn favoriete zanger, 'Whispering Baritone' Jack Smith, werden gepubliceerd.

3. Bataafse Petroleum Maatschappij

In 1928 vond Brongers een baan als correspondent bij de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM) in Den Haag. Hij verliet het ouderlijk huis in Heemstede en betrok een kamer in het Haagsch Tehuis voor Ongehuwden, wat toentertijd een toevluchtsoord was voor veelal vrijgezelle mannen die voor korte of langere tijd terug uit Indië waren gekomen.¹⁰ In die tijd betekende een aanstelling bij het toekomstige Shell een baan

⁸ D. Pouw, 'Van vrijetijdsbesteding van "nietsdoenden" naar vorming buiten schoolverband', *De Sportwereld* 65 (2012) 15-23.

⁹ *De Corinthian* (22 maart 1929).

¹⁰ Dr. J.A. Brongers, 'Portrait of a marriage': levensbeschrijving van Johannes Aijolt Brongers (1906-1954) en van Jeanne Brongers-Van der Elst (1908-1998) 2.

voor het leven. Voor Brongers ging deze vlieger nog op, maar zijn vriend Bob Knuijver verloor zijn baan, toen de gevolgen van de crisis voelbaar werden.

Bij de BPM ontmoette Brongers stenotypiste Jeanne van der Elst, iemand die net als hij van het nachtleven hield. Ze werden verliefd en trouwden in 1930 met elkaar. De redactie van *De Corinthian* wijdde er een klein stukje aan:

‘Een van onze trouwe medewerkers, de heer J.A. Brongers, is eenige dagen geleden in het huwelijk getreden met mej. J. van den Elst en heeft zich te Voorburg gevestigd. Zonder veel vertoon heeft zich deze plechtigheid voltrokken, maar hoe onopgemerkt ook, toch opgemerkt door onze directie en redactie, omdat zij hem zoozeer het allerbeste wenscht op zijn levensweg, hem en zijn vrouw. Slechts hopen wij dat hij “De Corinthian” even trouw blijft als zijn ega.’¹¹

Drie jaar later kondigde de *Revue der Sporten*, waar de *Corinthian* inmiddels was ondergebracht, officieel de eerste ‘redactie-uitbreiding’ aan.

‘Onze Haagsche Golf-Redacteur J.A. Brongers is de trotsche vader geworden van een als kool groeiende zoon, genaamd Johannes Ayolt.’¹²

Brongers was vergeten de puntjes op de -ij- te zetten, zodoende draagt zijn zoon Ayolt zijn naam met een Griekse Y. Twee andere kinderen volgden: Gustaaf Alfred en Gerardine Rosina. Het gezin ging na enkele verhuizingen wonen aan de De Bruynestraat 17 in Den Haag.

Voor het echtpaar Brongers veranderde er veel. Jeanette werd zoals gebruikelijk voor vrouwen in die tijd na het huwelijk ontslagen door BPM. Zij stortte zich later op de zorg voor de kinderen, iets waar zij soms in door kon schieten. Brongers realiseerde zich dat hij als kostwinnaar zijn verantwoordelijkheid moest nemen. Door het huwelijk met Jeanette moest hij bovendien zijn schoonmoeder onderhouden. Zij weigerde als gescheiden vrouw alimentatie van haar ex-man, die ze was gaan haten, te accepteren.

Voor Brongers voelde het nu als nadeel, dat hij nooit was gaan studeren. Het was crisis, hij had een bescheiden baan en weinig mogelijkheden om promotie te maken. Hij zocht naar andere manieren om de maatschappelijk ladder te beklimmen. Met noeste arbeid,

¹¹ ‘Onopgemerkt toch opgemerkt’, *De Corinthian* 7-22 (1930) 340.

¹² *Revue der Sporten* (3 april 1933).

dubbele uren, en slim opereren wilde hij de kost verdienen voor het gezin en opklimmen waar mogelijk. Hij hield vast aan zijn baan bij BPM en probeerde in zijn vrije tijd zoveel mogelijk te verdienen met zijn journalistieke werk. Dat was bovendien een manier van leven geworden voor Brongers, die hechtte aan de bezoeken aan stadions en sportparken in de avonden en de weekenden.

Op zeer slimme wijze ontwikkelde hij zich van kleine freelance sportjournalist tot de drijvende kracht van zijn eigen journalistieke onderneming. Zijn vaste aanstelling bij BPM betekende natuurlijk dat Brongers veel evenementen niet meer met eigen ogen kon zien. Maar daar had hij iets op gevonden. Hij tuigde zijn eigen netwerk van informanten op, die volgens zijn instructies voetbalwedstrijden voor hem zagen en specifieke zaken noteerden. Zijn vriend Bob Knuijver was een van zijn eerste 'werknemers'. Een ander was de heer Nawijn, die Brongers niet alleen van wedstrijd informatie voorzag maar hem eveneens assisteerde met het bijhouden van het knipselarchief, waarin maar liefst 63 onderwerpen werden bijgehouden.¹³

Op zondagmiddagen hield Brongers kantoor in Hotel Terminus tegenover Den Haag Holland Spoor. Een voor één schoven zijn correspondenten dan aan bij hem aan tafel. Ze rapporteerden hem hun bevindingen en verlieten na betaling het hotel. Brongers maakte aantekeningen en aan het einde van de middag had hij diverse artikelen op zijn *Remington* uitgetypt. Brongers was een uiterst efficiënt schrijver, de teksten liepen als water uit zijn potlood. Omdat de artikelen op maandag in de dagbladen moesten verschijnen en de normale post dan te laat zou komen, had hij een truc bedacht. De getypte vellen vouwde hij in een envelop, geadresseerd aan de hoofdstedelijke redactie, die hij vervolgens met een steen verzwaarde. Op deze manier kon hij de stukken als spoorbrief aan de treinconducteur op Holland Spoor meegeven. In Amsterdam haalden medewerkers van de redacties dit soort brieven op. Maandag stonden er dan verschillende stukken van Brongers in de krant, waar hij voor betaald kreeg.¹⁴

4. De journalistieke onderneming Brongers

Naast de wedstrijdverslaggeving richtte Brongers zijn aandacht steeds meer op de achtergronden van de sport. Langere stukken, die gedurende het hele jaar, los van de actualiteit, konden worden gepubliceerd, hetgeen een uitkomst was voor iemand met een drukke agenda als de zijne. Bovendien kon hij zo zijn andere talenten aanwenden.

¹³ Dr. J.A. Brongers, 'Portrait of a marriage': levensbeschrijving van Johannes Aijolt Brongers (1906-1954) en van Jeanne Brongers-Van der Elst (1908-1998) 6.

¹⁴ Interview met Aijolt Brongers (2018).

De verzamelaar Brongers begon al snel met het bijeenbrengen van een werkbibliotheek die hij gebruikte voor onderzoek en publicaties. In zijn huis aan de De Bruynestraat richtte Brongers de gehele voorkamer in tot het kantoor van zijn bedrijf, met een zeer goed gevulde werkbibliotheek, een bureau, een telefoon en overal de papiertjes en vodjes waarop hij zijn aantekeningen en verhalen in potlood geschreven had.

Eind jaren '20 publiceerde hij met 'De oorsprong en de oertijd van cricket' een eerste proeve van bekwaamheid op dit vlak, een behandeling van bestaande literatuur over de geschiedenis van cricket. Met zijn eerste zin in dit artikel typeerde Brongers zichzelf nauwkeurig:

'Zijn geheel leven zoekt en wroet de mensch - meestal tevergeefs - naar den oorsprong der dingen om zich heen.'¹⁵

Interessant is dat Brongers in het artikel tegengas gaf aan de gerenommeerde Schotse dichter Andrew Lang die in zijn artikel over 'Cricket' in *The Badminton Library of Sports and Pastimes* (1890) alle claims dat cricket ergens anders dan in Engeland zou zijn ontstaan van tafel veegde. Brongers stelde hiervoor in de plaats het idee dat met de *Norman Invasion* van de Britse eilanden, ook de continentale spelen de oversteek zouden hebben gemaakt. In dezelfde Badminton Library stond ook een artikel van Lang over de geschiedenis van golf dat Brongers ertoe aanzette ook dit onderwerp te gaan bestuderen. Vooral de zin 'Clearly golf is no more kolf than cricket is poker'¹⁶ vond hij ridicuul. Lang had zich enkel gebaseerd op de beschrijving van het korte kolfspel door 'The Skating Minister' Robert Walker, die zijn jeugd in de Nederlanden had doorgebracht tijdens de bloeiperiode van het korte spel. Dat kolfspel leek inderdaad weinig op golf, maar Brongers wist toen al dat er ook een langer kolfspel had bestaan.

4.1. Niet-actuele journalistiek

Ook onderwerpen buiten de sport greep Brongers aan voor publicaties. Niet-actueel nieuws werd zijn specialiteit. Misschien wel zijn meest succesvolle niet-actuele publicatie was het vijftiendelig feuilleton 'Uit een oud scheepsjournaal' dat Brongers in 1933 in minimaal acht regionale dagbladen wist te publiceren. Het was een bewerking van van een boekwerk uit de achttiende eeuw. Hoe was hij daarin geslaagd? In de collectie van vader Gerrit bevond zich het scheepsjournaal van Joannes Veltkamp (1733-1818), dat

¹⁵ J.A. Brongers, 'De Oorsprong en de Oertijd van Cricket' *De Corinthian* (29 juni 1928) 545-546, aldaar 545.

¹⁶ A. Lang, 'The history of golf', in: H.G. Hutchinson, *The badminton library of Sports and Pastimes. Golf* (1890) 4.

hij op een markt gevonden moeten hebben. Het dagboek bevatte de verhalen die scheepschirurgijn Veltkamp meemaakte tijdens de vier reizen die hij in dienst van de Admiraliteit van Amsterdam maakte. Hij had er bovendien mooie, kleurrijke tekeningen bij gemaakt. Het trok Brongers' aandacht. Hij liet zijn vrouw het manuscript uittypen, waarna hij het werk bestudeerde en herschreef het tot een feuilleton dat voor publicatie in dagbladen geschikt was. Prostitutie en geslachtsziektes hield hij daarom wijselijk uit zijn bewerking.

Door zijn werk voor talloze dagbladen, waaronder de Haagsche Courant, was hij bekend geraakt met Antonie Jacob Bothenius Brouwer, de secretaris-penningmeester van 'De Locale Pers', waarin verschillende provinciale dagbladen waren verenigd. Brongers slaagde erin een deal te maken en zijn feuilleton te verkopen. Van januari tot en met februari '33 verscheen in de Delftsche Courant, de Haagsche Courant, het Bataviaasch Nieuwsblad, de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant en de Leeuwarder Courant het door Brongers bewerkte verslag van de zeereizen, inclusief de tekeningen van Veltkamp. Het leverde Brongers naar schatting 150 gulden op, omgerekend ongeveer € 3.000,-.¹⁷ Na bewezen dienst verkocht vader Brongers het dagboek in 1937 aan de Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum in Amsterdam.¹⁸

4.2. Syndications Press Service

De successen van zijn feuilletons brachten Brongers op het idee deze manier van werken uit te breiden. Met onder meer Max Izaaks, Max Boomsma en fotograaf Han Schimmelpenninck richtte hij eind '37 een eigen persbureau op: Syndications Press Service (S.P.S.). De drie heren kende Brongers uit zijn tijd bij *De Corinthian*. Door de emigratie van Boomsma naar Argentinië kende het persbureau bovendien direct een vestiging in Buenos Aires, wat natuurlijk erg indrukwekkend overkwam op het briefpapier van de firma. Brongers was al vroeg bedreven in zijn eigen marketing. Syndicatie was een voor Nederlandse begrippen onbekend fenomeen van handel in copyrights. Het bureau kocht rechten van artikelen om deze opnieuw te publiceren in andere media. In het Bataviaasch Nieuwsblad beschreef het bureau haar eigen product:

'De tijd, waarin de dagbladredacties op geregelde tijdstippen langdurige discussies moesten houden over de keus van een nieuw feuilleton omdat het

¹⁷ Archief J.A. Brongers. Brief aan A.J. Bothenius Brouwer.

¹⁸ R. Baars e.a., *Het journaal van Joannes Veltkamp (1759-1764): een scheepschirurgijn in dienst van de Admiraliteit van Amsterdam* (2014) 57.

zoeken naar boeiende en toch niet à te bekende boeken zoo moeilijk was, is lang voorbij.

Een enkel briefkaartje naar een "Syndications Press Service" en de redactie is voor jaren geborgen.¹⁹

Brongers zelf schreef bijvoorbeeld over Paas- en Sinterklaasgebruiken; van dichter Johan Toot werd een artikel over jeugdige kunstenaars op Bali gekocht en gepubliceerd. Op deze manier vulde de portefeuille van S.P.S. tot zich met een zeer grote verscheidenheid aan onderwerpen, een perfect vehikel voor een omnivoor als Brongers.²⁰

Met deze manier van werken kon Brongers het onwaarschijnlijk hoge aantal van drie tot vierduizend krantenregels per maand publiceren. Samen met de publicaties in tijdschriften verdubbelde hij hiermee zijn bescheiden BPM salaris.²¹ Daarvoor werd natuurlijk wel een prijs betaald. Brongers was altijd aan het werk. Van maandag tot en met zaterdagochtend op de burelen van BPM, 's avonds en in het weekend bezocht hij sportwedstrijden, deed hij onderzoek of schreef hij artikelen. De familie Brongers woonde in een mooi huis in een aantrekkelijke buurt. Een kindermeisje en een dienstmeisje ontlastten zijn echtgenote, maar door zijn voortdurende afwezigheid waren er wel spanningen thuis.

Binnen de geledingen van BPM veranderde Brongers een aantal keer van functie. Begin jaren '30 werd Brongers secretaris van Cees Gerretson, die directiesecretaris was van Henri Deterding en Hendrik Colijn. In 1936 werd hij medewerker op de nieuwe telex afdeling. Hij toonde zijn kwaliteiten door artikelen voor bedrijfsblad *De Bron* te schrijven.

5. Golfjournalistiek

In de sportjournalistiek zag Brongers de grootste mogelijkheden voor zichzelf in golf. Hij zag het spel voor het eerst met eigen ogen op de Kennemer Golf Club, waarschijnlijk in gezelschap van golfredacteur Hendrikus Mispelblom Beyer, die lid was in Zandvoort. Brongers raakte overtuigd van het groeipotentieel van dit spel, en zag voor zichzelf een belangrijke rol weggelegd. Hij wist dat eerst tennis en vervolgens ook golf in Engeland al enorm populair waren geworden. Eenzelfde groei voorzag hij in Nederland, waar

¹⁹ [Bataviaasch nieuwsblad, 21 augustus 1937.](#)

²⁰ Haarlems Dagblad, 9 oktober 1937.

²¹ Ebbinge, 'In memoriam A.A. Knuijver', *Maandblad Golf* (1979) 6.

tennis al een behoorlijke ontwikkeling had meegemaakt. Niet in de laatste plaats was dit te danken aan het werk van sportjournalist Cornelis Vreedenburgh, die met artikelen in *Lawn Tennis & Golf* en landelijke dagbladen en vele boekwerkjes ter promotie van de sport veel aan de popularisering had bijgedragen. Vreedenburg was bovendien lid van de propagandacommissie van de tennisbond. Zoals Brongers geen golfspeler was, was Vreedenburg geen begaafd tennisspeler. Medewerker 'Tartuffe' van de *Revue der Sporten*, achter welk pseudoniem de bekende voetbalscheidsrechter en sportjournalist Hans Meerum Terwogt schuil ging, deed in zijn serie 'Dagboek van een leek' de volgende voorspelling²²:

'Let eens op. Brongers wordt een tweede Vreedenburgh, een Vreedenburgh van het golfspel en als hij het golfspel net zoo populair weet te maken als Vreedenburgh met tennis heeft gedaan, dan komt alles terecht.'²³

Wilde golf in Nederland echter groot worden, dan moest er afgerekend worden met heersende ideeën over het spel dat als elitair en duur werd gezien en vooral voor oudere heren zou zijn. Eén van de manieren om dit beeld te doen kantelen was het benadrukken van de Hollandse oorsprong van het spel. In vroeger tijden werd het colven immers door alle rangen en standen met evenveel plezier beoefend. Van golf in de jaren '30 kon dat met geen mogelijkheid worden gezegd. Het spel ontwikkelde zich, maar snel ging het niet.

5.1. Geschiedenis van de golfjournalistiek

Bij de introductie van het moderne spel in georganiseerde vorm, in 1893, werd al gewezen op de Hollandse wortels van dit Schotse spel, dat naar verwachting snel weer de oude populariteit zou genieten.²⁴ Toch bleef de ontwikkeling van golf een beetje steken. Het bleef een vreemde eend in de bijt in Nederland. Al in 1911 wees een verslaggever in de *Revue der Sporten* op een belangrijke oorzaak:

'In ons land is golf eigenlijk totaal onbekend, want het middel om er te komen ontbreekt nml. une bonne presse.'²⁵

Na de oprichting van een centraal orgaan voor golf in Nederland in 1914, het Nederlandsch Golf Comité, kwam er meer belangstelling voor de sport. Het comité

²² J.M.H.J. Hemels, 'MEERUM TERWOGT, Albert Hendrik Magdalus (1883-1960)' in: Biografisch woordenboek van Nederland (2016).

²³ [Tartuffe], 'Dagboek van een leek', *De Revue der Sporten* 9 (1934) 21.

²⁴ *De Athleet*, ()

²⁵ *Revue der Sporten* (17 mei 1911).

sloot zich aan bij tijdschriften die als officieel orgaan moesten dienen. De Nederlandsche Sport en Lawn Tennis & Golf volgden elkaar in deze hoedanigheid op. Maar zelfs dit laatste blad, waarin bekende golfers als Snouck Hurgronje, Cremers en Del Court van Krimpen de pen ter hand namen, voldeed niet. Piet Kloppers van de *Revue der Sporten* legde de vinger misschien wel op de zere plek:

‘Ook in deze sport zijn voorstanders van den beperkte kring, menschen die het met leedwezen zouden zien dat golf “populair” werd, en door Jan-en-alleman zou worden beoefend. Zij bevinden zich voorlopig best bij een onder-onsje, en houden zelfs niet van publiciteit op dit gebied. Vandaar dat het blad “Lawntennis en Golf” de golfsport moest laten schieten en “Lawntennis” herdoopt werd zonder meer.’²⁶

In deze omstandigheden maakte Brongers in november 1929 zijn ‘eerste rondgang over de golflinks’ voor *De Corinthian*. Een stukje met die titel verscheen van zijn hand in het tijdschrift. Het was, typisch voor Brongers, ‘vrij naar het Engelsch’, een bewerking van een bestaand Engelstalig stuk.²⁷ Het was het startsein voor Brongers om zich als golfjournalist te profileren. Hij werd lid van de knipseldienst van Mozes Vaz Dias welke hem alle krantenartikelen over golf bezorgde. Daarnaast begon hij zo veel mogelijk golfcuriosa te verzamelen en ook zijn vader kreeg dit als jachtterrein mee. De collectie Brongers begon langzaam vorm te krijgen.

5.2. De link tussen ‘Loenen’ en Golf

Nog geen maand publicatie van zijn eerste rondgang kreeg Brongers een cadeau in de schoot geworpen. In *De Telegraaf* verscheen op 22 december 1929 een artikel onder de titel ‘Hoe onze voorouders kolfden’. Hierin werd verslag gedaan van het onder liefhebbers van colf-, kolf-, en golfgeschiedenis even beroemde als beruchte verhaal van het ‘kerstkolven’ dat in Loenen aan de Vecht bij kasteel Croonenburgh van 1297 tot 1830 ieder jaar zou zijn gespeeld, ter nagedachtenis aan de dood van Floris V en de nasleep daarvan. Deze bewerking van een deel van Jan ter Gouw’s *De Volksvermaken* (1871) vond zijn weg in Brongers’ knipselmap en vormde het startpunt van zijn historisch onderzoek naar het ontstaan van golf.²⁸

In *De Corinthian* werd het een maand later in bewerkte vorm nogmaals gepubliceerd onder de titel ‘Onze voorvaderen speelden kolf’ (1930). Wat deze bewerking bijzonder

²⁶ Piet Kloppers, “, *Revue der Sporten* (15 februari 1926).

²⁷ J.A. Brongers, ‘Mijn eerste rondgang over de golflinks’, *De Corinthian* (15 november 1929) 740.

²⁸ *De Telegraaf* (22 december 1929).

maakt was de inleiding van de redactie, vrijwel zeker van de hand van Brongers zelf. Hij wees hierin op de *Encyclopedia Britannica*, dat golf als oorspronkelijk Hollands beschouwde gezien de vele prenten en schilderijen, maar tevens wees op het gebrek aan beschrijving van dit spel. Brongers verbond deze twee zaken met elkaar. Het kerstkolven in Loenen moest de kanttekening in de *Encyclopedia* wegnemen. Brongers voegde daar nog de taalkundige verwantschap tussen kolf en golf aan toe: *Tee* en *cleek* leken toch veel op *tuitje* en *klik*? Ondanks de sprekende verwantschap toonde hij zich nog voorzichtig: 'We laten het aan onze lezers over de vele punten van overeenkomst tussen golf en kolf op te merken.'²⁹³⁰

Ongetwijfeld was dit voor Brongers aanleiding om het achterliggende boek aan zijn bibliotheek toe te voegen. In het boek van Ter Gouw vond hij vervolgens weer andere interessante titels. Twee maanden later verscheen 'Kolven is een zuiver Hollandsch spel' dat geënd was op het artikel 'De Kolver' uit Henry Brown's *De Nederlanden* en stukken uit *De Volksvermaken* van Ter Gouw.³¹ In 1931 deed hij in *Sport in Beeld* verslag van zijn studie getiteld 'De voorloopers van het golfspel' waarin hij een korte opsomming gaf van mogelijke spelen waaruit het golf zou kunnen zijn ontstaan. Vrij naar de studie van Andrew Lang's 'The history of golf' beschreef Brongers enkele continentale spelen met oude geschiedenis die verwantschap met het moderne golf vertoonden, zoals Jeu de Mail, Chole en het Hollandse kolven.³²³³ Voor dit laatste spel parafraseerde hij delen uit *De Volksvermaken* zoals de oorkonde van Albrecht van Beieren uit 1390 en de door Jacobus VI geheven invoerrechten op Hollandse kolfballen. Uit de *Encyclopedia Brittanica* nam hij het noemen van het Vlaamse getijdenboek *Book of hours* over, met de afbeelding van 'puttende' spelers. Brongers kwam tot de volgende conclusie:

'Het is moeilijk thans, zoveel eeuwen na het stadium waarin deze spelen hun ontstaan vonden, uit te maken of golf zich in Schotland uit een van de hierboven behandelde spelen heeft ontwikkeld. Dat het Continent - en ook ons land - een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het heden ten dage over de geheele wereld een steeds groeiende belangstelling ondervindende golfspel, staat echter wel vast.'³⁴

5.3. Golfredacteur Brongers

²⁹ [Anoniem], 'Onze voorvaderen speelden kolf', *De Corinthian* (31 januari 1930) 78-79.

³⁰ [Anoniem], 'Onze voorvaderen speelden kolf', *De Corinthian* (31 januari 1930) 78-79.

³¹ J.A. Brongers, 'Kolven is een zuiver Hollandsch spel', *De Corinthian* (14 maart 1930) 175.

³² J.A. Brongers, 'De voorloopers van het golfspel', *Sport in Beeld* (15 december 1931).

³³ A. Lang, 'The history of golf', in: H.G. Hutchinson, *The badminton Library of Sports and Pastimes. Golf* (1890) 10-12.

³⁴ J.A. Brongers, 'De voorloopers van het golfspel', *Sport in Beeld* (15 december 1931) 2-3, aldaar 3.

Na het afscheid van Mispelblom Beyer, de Heer van Scharwoude, in 1932, werd Brongers redacteur van de vernieuwde *Corinthian*, dat vanaf dat moment als bijlage in de *Revue der Sporten* verscheen. Hij beloofde de lezers onder meer dat 'in het bijzonder het zich steeds uitbreidende golf zal worden besproken.'³⁵ Brongers begon met het populariseren van het spel, eerst in het katern *De Corinthian*, later in *De Revue* zelf, zonder het wezen van de sport aan te tasten. Hij schreef daartoe een vijfdelige serie 'Een uiteenzetting van het golfspel'. Golf was immers niet zomaar een spelletje:

'Neem een voetbal en zoek een grasveldje op, en ge zult u van harte aan het edele voetbalspel te buiten kunnen gaan. De fijne puntjes zullen u vreemd zijn, maar ge zult tenminste voetballen. Neem een tasch vol golfstokken, wendt u tot één van de best geoutilleerde golfterreinen, en ge zult niet golfen, slechts vergeefsche pogingen daartoe doen en na korter of langer tijd mismoedig uw woning weer opzoeken.'³⁶

Voor golf was 'een hele studie' vereist, wist Brongers, die de lezers van *De Revue der Sporten* wees op de *Lonsdale Library of Sports, Games and Pastimes* dat hij aan zijn eigen verzameling had toegevoegd.

5.4. De tegelverzameling Brongers

Brongers verbond in zijn historische stukken het moderne golf met het oude kolven. Hij bracht ook het contact tussen deze twee werelden tot stand. Dat liep gek genoeg via Amerika en Engeland, waar al veel langer aandacht was voor de mogelijk Hollandse oorsprong, maar waar het natuurlijk ontbrak aan kennis van de Nederlandse taal.³⁷

In Nederland legde Brongers contact met de Nederlandse Kolfbond en haar in de geschiedenis van het spel gespecialiseerde secretaris Mr. A.P.L. Spuybroek. Deze had de Engelsman Harry B. Wood, een autoriteit op het gebied van golfgeschiedenis, geholpen met zijn onderzoek naar de geschiedenis van golf.³⁸ Uit zijn boek *Golf Curios and the like* (1910) bleek dat Wood al een indrukwekkende verzameling golfcuriosa bijeen had gebracht. Tot Brongers' verbazing bleken allerlei Hollandse tegels, prenten en schilderijen inmiddels in het golfmuseum van de Manchester Golf Club te liggen. Wat Brongers vooral prikkelde, was de verzameling oud-Hollandse tegels met kolftaferelen erop afgebeeld.

³⁵ *De Corinthian* (4 januari 1932).

³⁶ J.A. Brongers, 'Golf en wetenschap', *De revue der Sporten* (27 februari 1933). 4-delige serie begon op 16 januari.

³⁷ J.A. Brongers, 'Vonden herder het golfspel uit?', *Maandblad Golf* (15 januari 1940) 492.

³⁸ Harry B. Wood, *Golf curios and the like* (1910) 41.

Voor *De Telegraaf* schreef Brongers een artikel over zijn bevindingen. In 'Ontstaan van het golfspel' erkende Brongers dat het moderne golf Schots was, maar droeg hij verschillende argumenten aan die pleitten voor de Hollandse oorsprong van het spel. Eerder genoemde bewijsstukken passeerden de revue, maar nu werd ook gewezen op de tegelverzameling van Harry B. Wood. Brongers wees nog wel op een fout in diens betoog. De caddie die Wood op een tegel ontwaarde, kon dit volgens Brongers niet zijn omdat kolfers maar één stok plachten te gebruiken. Hier moest de maker van de tegel geïnspireerd zijn geweest door een zaaier of een marskramer.

In lijn met de 'atavistische' neiging die hij van zijn vader had meegekregen, besloot Brongers dat het tijd was om een Nederlandse verzameling tegels en ander kolf- en golfcuriosa aan te leggen. In een artikel in de *NRC* riep hij lezers op mee te speuren naar tegels. Na deze oproep begon de verzameling Brongers snel vorm te krijgen. In 1935 had hij zelfs een belangrijk aandeel in de tentoonstelling in Grootebroek ter ere van het 50-jarig jubileum van de Nederlandse Kolfbond en haar eenzelfde periode dienende voorzitter, Dr. G.C. van Balen Blanken. Uit de collectie Brongers werd het 'heele serie' etsen, tekeningen en beschrijvingen geëtaleerd.

Typerend voor Brongers was het feit dat hij zijn artikel uit de *Telegraaf* ook in Frankrijk wist te publiceren. 'Hollande ou Ecosse' verscheen op 15 december 1934 in het Franse tijdschrift 'Le Golf'. Brongers was een ongelooflijk effectief schrijver, die altijd veel rendement uit zijn werk wist te halen.

6. Maandblad Golf

Ondanks de inspanningen van Brongers was er in de pers nog steeds weinig aandacht voor golf. Het golfcomité verkende daarom de mogelijkheden om een eigen periodiek te beginnen. Men wilde graag meer bekendheid voor golf, betere spelers en vooral jeugdspelers, die zich 'met ernst' op het spel zouden toeleggen. Hiertoe hield voorzitter Snouck Hurgronje besprekingen van Brongers enerzijds en Jaap Moorman, van *Moorman's Periodieke Pers*, anderzijds. Laatstgenoemde was op dat moment hoofdredacteur en tevens uitgever van *De Sportkroniek*, het officiële orgaan van de Nederlandsche Voetbal Bond. Een voorname concurrent dus, waar Brongers enkel zijn ervaring als journalist tegenover kon stellen. Daarom zocht hij steun in de golfwereld zelf, bijvoorbeeld bij de Kennemer Golf Club. Tevens bedong hij een gegarandeerde afname van f 6.000,- aan abonnementen bij Snouck.³⁹ Beide partijen gingen echter niet

³⁹ Archief Nederlandse Golf Federatie, Notulen 6 februari 1935.

in op zijn verzoek.⁴⁰ Toch werd Brongers de opdracht uiteindelijk gegund. Daarvoor zijn een aantal oorzaken aan te geven.

In dezelfde periode probeerde Brongers samen met reclameman Bart Knol het ter ziele gegane tijdschrift *Oude Kunst* nieuw leven in te blazen, hetgeen pas drie jaar later lukte.⁴¹ ⁴² Knol zou uitgever en verkoper van het blad worden, hoewel hij tot die tijd enkel agenda's uitgaf. Het contact was gelegd en omdat Knol zelf een enthousiast speler was lag een samenwerking op dit terrein voor de hand. Knol regelde de onderhandelingen met Snouck over het 'geesteskind' van Brongers.⁴³ Laatstgenoemde bewees het jaar daarop met de publicatie van de brochure *Wat is golf?* samen met de Duitser Bernard von Limburg, captain van het Duitse golfteam en redacteur van de *Deutsche Golf Zeitung*, zijn kwaliteiten als promotor van golf in Nederland.⁴⁴ Doelstelling van het boekje was het wegnemen van de heersende perceptie van golf, dat als het een spel voor oudere, welgestelde heren werd gezien. Eerste argument om 'sportief Nederland' voor golf te winnen, was het wijzen op de Hollandse oorsprong van het spel, toen het nog onder alle geleidingen van de samenleving populair was.

De toevoeging van topgolfer en fervent schrijver Alfred Calkoen van Limmen aan de redactie bezegelde de voorgenomen samenwerking. De belangstelling van 'de gehele golfwereld' was hiermee verzekerd.⁴⁵ 'Golf' zou het zou het nieuwe maandblad gaan heten. Secretaris Del Court van Krimpen notuleerde:

'Dit blad wordt het officieel orgaan van het Nederlandsch Golf Comité, zonder eenige verplichting, doch wordt medewerking der clubs gevraagd door het blad niet op clubkamer tafels neder te leggen, zoodat zooveel mogelijk abonnees zullen inschrijven. De Revue der Sporten wordt als officieel orgaan afgeschaft, ook de clubs zullen dit blad op moeten zeggen.'⁴⁶

Een abonnement kostte f 10,- per maand, inclusief aansprakelijkheidsverzekering, wat voor golfspelers niet onbelangrijk was. In de landelijke pers werd het eerste nummer geprezen. Directeur van het *Algemeen Handelsblad* en mede-oprichter van het

⁴⁰ Archief Kennemer Golf Club, Notulen 23 februari 1935.

⁴¹ J.A. Brongers, *Portrait of a marriage* () 7.

⁴² Algemeen Handelsblad (16 januari 1938)

⁴³ B. Knol, 'Een afscheid', *Maandblad Golf* (1954) 251.

⁴⁴ J.A. Brongers en B. von Limburger, *Wat is golf?* (1936) 1.

⁴⁵ B. Knol, 'Aan de Nederlandsche golfspelers', *Maandblad Golf* (1937).

⁴⁶ Archief Nederlandse Golf Federatie, Notulen 16 februari 1937.

Nederlandsche Golf Comité Alexander Heldring had bovendien een dringend advies voor de redactie:

‘En Nederland, de bakermat van golf in de 15e eeuw, behoort weer zijn apart tijdschrift te hebben. Het eerste nummer is aardig geïllustreerd en sympathiek geschreven. Laat de redactie ook de historische zijde niet vergeten, wil zij deze sport weer nationaal maken, wat zij verdient.’⁴⁷

Om *Golf* tot een succes te maken moest Brongers, die nog steeds van maandag tot en met zaterdagochtend voor BPM werkte en zondags zijn sportverslagen schreef, iedere maand dertig pagina's zien te vullen met zo interessant mogelijke informatie. Hij sprak hiertoe zijn bestaande netwerk aan. 'One club golfer' Jan Feith tekende direct voor een bijdrage met zijn 'welversneden pen', uitgever Bart Knol schreef onder pseudoniem 'Lepelman' een aantal 'impressies' van golfclubs, Max Boomsma schreef stukken over golf in Zuid-Amerika, Han Schimmelpennick nam een deel van de fotografie voor zijn rekening en ook hun gezamenlijke persbureau S.P.S. werd in de volgende nummers ingezet om kopij aan te leveren. Het bureau kocht de rechten van buitenlandse publicaties, vertaalde het in het Nederlands en verkocht het aan 'Golf'. Een eerste dergelijke publicatie was de vertaling van *The Clicking of Cuthbert* (1922) van Pelham Grenville Woodhouse, speciaal voor 'Golf' van getekende 'zwartjes' - zwart gekleurde karikaturen - voorzien door multitalent Jan Feith. Onder de vlag van Syndications volgden bewerkte stukken van Aubrey Boomer, William Lawson Little en Henry Cotton.⁴⁸

Om zoveel mogelijk abonnees voor zijn blad te krijgen, was Brongers gebaat bij groei van spel. Daar droeg hij zelf zoveel mogelijk aan bij, onder meer met filmbeelden. Hij kocht blikken nitraatfilms, zogenaamde 'talkies'⁴⁹, van de Amerikaanse golflegende Bobby Jones waarop deze het spel uitlegde en reisde hiermee door het land om op filmavonden geïnteresseerden over het golfspel te vertellen. Hij toonde dan eveneens zijn verzameling kolfcuriosa, omdat de Hollandse oorsprong van het spel de aantrekkingskracht ervan vergrootte.^{50,51}

6.1. Golfhistorie

⁴⁷ *Algemeen Handelsblad* (19 maart 1937). Brongers meende Heldring in deze woorden te kennen.

⁴⁸ *Maandblad Golf* (1937).

⁴⁹ Interview met Ayolt Brongers, 2 november.

⁵⁰ *Algemeen Handelsblad* (11 april 1938).

⁵¹ *Het Vaderland* (3 juni & 17 juni 1938).

In *Maandblad Golf* schreef Brongers met enige regelmaat over de geschiedenis van golf, meestal voor de winternummers waneer er weinig actueel golfnieuws te melden was. Zijn verkenningen van de geschiedenis beargumenteerden allemaal de stelling dat golf een Hollandse oorsprong had. Oude afbeeldingen uit zijn eigen collectie of reproducties - bijvoorbeeld door zijn vriend Han Schimmelpenninck gemaakt - waarop kolftaferelen te zien waren, werden gekoppeld aan moderne golftermen. Het vormde de iconografische bewijsvoering van Brongers' onderzoek, waarbij hij altijd de popularisering van golf in het achterhoofd hield. Hetzelfde gebeurde met oude teksten die hij vond. Een merkwaardig gedicht als 'Het kolfspel, een beeld van ons leven' werd op een zelfde manier naar het heden gebracht:

Het gedicht zou ook van toepassing kunnen zijn op ons golfspel. Om goed golf te kunnen spelen, dient men ook "deugdzaam golfgerij" te bezitten. En wanneer de drive "hard en straf", d.i. onbesuisd gespeeld wordt, "dan krabt menig speler zich knorrig achter de ooren als hij het spel door zijn onachtzaamheid verliest". (...) Van het oud-Hollandsche kolven naar ons hedendaagsche golfspel is een heele evolutie, maar men ziet: Plus ça change, plus ça reste même chose!

Door correspondentie met lezers die hem van tijd tot tijd op artikelen en boeken wezen groeide de collectie van Brongers. Zijn grootste onderzoek vond plaats in de gemeentearchieven van Leiden, waar hij in oude keurboeken, verzoekschriften en gerechtsdagboeken speurde naar verwijzingen naar het kolfspel. Het resultaat hiervan verscheen in 'Golf' en, typisch Brongers, later ook in het *Leidsch Jaarboekje*.

7. Epiloog

De oorlog bracht bange tijden voor de familie Brongers. Na het bombardement op de nabij gelegen Alexander Kazerne werden de ramen van het huis aan de De Bruynestraat ter versteviging beplakt met papier. Daarachter vormden matrassen een volgende verdedigingslinie. Het systeem werd gelukkig nooit op de proef gesteld. Het bedrijf van uitgever Knol werd wel getroffen, het ging in vlammen op tijdens het bombardement van Rotterdam op 14 mei 1940. Knol en Brongers slaagden er desondanks in het blad tot 1943 te laten verschijnen, toen het door de Duitsers verboden werd. In datzelfde jaar werd het gezin Brongers geëvacueerd, omdat hun huis binnen de grenzen van Festung Holland viel, waar Seyss-Inquart zijn kamp opsloeg.

Door de geringe drukte op de telex-afdeling van BPM had Brongers in de oorlogsjaren tijd om een aantal grotere werken ter hand te nemen. Hij schreef drie nooit verschenen boeken: over de geschiedenis van voetbal met E.L. Musquetier, een biografie over Pim

Mulier en een boek over de geschiedenis van schaatsen.⁵² Daarnaast was hij actief voor het illegale blad *De Haagsche Groene* en leverde hij materiaal aan voor de tentoonstelling *Amstel, Vecht, Zaan*, die in augustus 1943 in het Stedelijk Museum werd georganiseerd. Hier was ruimschoots aandacht voor het oude kolfspel, waarvan ook filmbeelden werden gemaakt op de demonstratiebaan. De inbreng van Brongers bestond uit een oude kolfstok van Herman Fokker, vader van luchtvaartpionier Anthony Fokker, en een reeks tegels met kolfafbeeldingen.⁵³

Kort na de oorlog kwam Brongers wederom met een slimme methode om artikelen te maken. Per luchtpost liet hij iedere zondagochtend een tiental Engelse krantentitels in Den Haag bezorgen, waarvan hij dan de sportkaternen door ploos en verwerkte in een reeks sportbrieven 'Van onze Londensen correspondent'. Zodoende verschenen deze op maandag in de krant. Sommige lezers beweerden dat je duidelijk kon merken dat de correspondent de wedstrijd met eigen ogen had gezien, zo authentiek kwamen zijn stukken over. Samen met Knol lanceerde Brongers het tijdschrift 'Hobby', dat slechts drie jaargangen zou beslaan. Daarnaast schreef hij een aantal artikelen voor het boek *Lof der Tabak*, in nauwe samenwerking met zijn broer Georg die tabak als object van zijn verzameldrift had gekozen. Het summum van deze samenwerking stond echter in het artikel van A. van Duinkerken, een tegel met het volgende bijschrift:

'De Delftsche tegels bevatten vele rokersvoorstellingen uit de tijd, toen de stenen Goudse pijp het enige middel was om het Nicotiaanse kruid te genieten. Hier zien we een kolfspeler, terwijl hij onder zijn spel een pijpje savouereert.'⁵⁴

Zijn carrière bij de BPM kwam eindelijk van de grond na een memorandum dat hij schreef over het Amerikaanse fenomeen *public relations*, waarvan Brongers vond dat zijn werkgever er ook iets mee zou moeten doen. Dat viel in goede aarde. Hij mocht de afdeling Pers en Publiciteit oprichten, waarvan hij in 1946 het eerste hoofd werd.⁵⁵ In 1947 was hij medeoprichter en eerste voorzitter van het Nederlands Genootschap voor Public Relations. De meeste journalistieke klussen liet nadien hij varen. Alleen de redactie van 'Golf' en het schrijven van golfhistorische stukken bleef Joop Brongers er nadien bij doen.

⁵² R.A. Brongers en J.A. Brongers, *Brongers geboekt* (1998) 68.

⁵³ F. Thomas, 'Het kolfbalspel' in: *Tentoonstelling Amstel, Vecht, Zaan* (Amsterdam 1943) 29-32. Koning was lid en bestuurslid van de Kenner- en Amsterdamsche Golf Club en tevens bestuurslid van het Nederlandsch Golf Comité.

⁵⁴ A. van Duinkerken, 'Sigaren in de oorlog' Domburg, A. van, ed., *Lof der tabak* (1946) 79-106, aldaar 80.

⁵⁵ Interview met Ayolt Brongers, 2 november.

Voor het *Internationaal Open*, de belangrijkste golfwedstrijd op de kalender van het Nederlandsch Golf Comité, maakt Brongers samen met Knol de programmaboekjes. Hierin natuurlijk ook aandacht voor 'The origin of golf'. In 1951 werkte hij zijn gedachten over dezer kwestie verder uit in het artikel 'Holland, the cradle of golf?' dat in de prestigieuze bundel *Golfers Year (1951)*, met daarin ook bijdragen van Sam Snead en Tom Scott, verscheen. Naast de bekende argumenten had Brongers nu ook een prominente plaats voor het kerstkolven ingeruimd:

'And if we look at the "kolfslaan" (hitting the ball) which used to take place at the Castle of Croonenburg at Loenen-on-the-Vecht each Boxing Day, we realize how old the game of kolf is in Holland and how closely it resembles modern golf.'

In 1953 verscheen 'The birthplace of golf' in zijn nieuwe lijfblad, *The Shell Magazine*. Het zou het laatste golfhistorische artikel van Brongers zijn.

In 1954 begon Brongers aan een wereldreis om alle vestigingen van Shell te bezoeken. Bob Kuijver zou in zijn afwezigheid de redactie van 'Golf' voor zijn rekening nemen, naast zijn werkzaamheden als hoofdredacteur van de Handels- & Transport Courant. Aan zijn oudste zoon Ayolt overhandigde Brongers een enveloppe met daarin een brief voor zijn vrouw, voor het geval dat. Het vliegtuig waarmee Brongers onder gezagvoering van Adriaan Viruly op 4 september richting zijn eerste bestemming vloog, een Super Constellation Triton, stortte neer bij Shannon, voor de kust van Ierland. Sommigen overleefden de ramp.

Met het ANP had Brongers de afspraak gemaakt dat hij werd ingelicht indien er groot nieuws te melden was. Daarom werd zijn vrouw 's ochtends op de hoogte gebracht van het ongeval. Pas aan het einde van de dag werd kwam het nieuws dat Brongers overleden was. In de brief aan zijn vrouw verklaarde Brongers onder meer zich wel eens schuldig te voelen over spanningen binnen het gezin, die mede het gevolg waren van zijn drukke leven.

Knuijver nam het redacteurschap van 'Golf' over 'als een gevolg van de hemzelf opgelegde morele verplichting jegens de nagedachtenis aan zijn onvergetelijke vriend en voorganger Joop Brongers.'⁵⁶ Brongers' droom om een boek over de geschiedenis van het golfspel te schrijven heeft hij nooit kunnen voltooien. Kort na zijn overlijden zou Steven van Hengel van de Kennemer Golf Club deze handschoen opnemen.

⁵⁶ Ebbinge, 'In Memoriam A.A. Knuijver', *Maandblad Golf* (1979) 6.

Steven van Hengel (1925-1985), 'The detective who never gave up his search for the truth about golf'

1. Jeugd	2
2. Oorlogsjaren	4
3. Opleiding en carrière	7
4. Mr. Golf	9
4.1 'Jeugdpromotor van het eerste uur' (1952-1955)	10
4.2 Van Hengel en de Kennemer	11
4.3 De Van Hengel Course	12
5. Openbaar Golf	14
6. Dutch Open	18
7. Geschiedenis	19
7.1 Eerste publicaties	21
7.2 Move over St. Andrews	23
7.3 Early Golf	26
8. Overlijden	28
9. Epiloog	29
9.1 Loenen	29
9.2 De erfenis van Steven van Hengel	30

1. Jeugd

Steven van Hengel werd op 23 maart 1925 in Amsterdam aan de Hacquartstraat nummer 10 geboren¹, als derde zoon van Adrianus Johannes van Hengel (1886-1936) en Helena Antoinette Gips (1899-1981). Aan een eerder huwelijk van zijn vader met Gerarda Johanna Versteegh (1887-1978) dankte Steven zijn twee halfzusjes Carolina Louise (1915-1976) en Jenny Gerarda Anna (1915-1989). In het gezin Van Hengel had Steven gezelschap van drie broers: Adrianus Bernardus (1921-1987), Cornelis (1923-2001), Maarten (1927-2006) en de tweeling Ruth (1931-2000) en Saskia (1931-1999).

De familie Van Hengel verhuisde nogal eens, vaak vanwege een nieuwe betrekking van vader Arie, maar soms ook om andere redenen. In 1922 verhuisden ze zelfs viermaal, omdat Arie had uitgevonden dat bij dit aantal verhuizingen in een jaar er geen gemeentebelasting betaald hoefde te worden. In 1923 verhuisde het gezin naar Hacquartstraat 10 in Amsterdam, waar Steven werd geboren. In 1929 verhuisden ze naar Leusderend in Leusden.²

Arie van Hengel was niet minder dan een briljant man, extreem intelligent en hyper actief. Op jonge leeftijd promoveerde hij in de rechten en begon aan een stormachtige carrière in het bankwezen. Zijn benen konden de weelde van zijn grote intellect echter nauwelijks dragen. 'Een vliegtuig met een te grote motor', zo typeerde een vriend hem. Hij kon daarnaast ook pijnlijk eerlijk en bruusk zijn. En dat zorgde ervoor dat hij nooit helemaal de top van zijn formidabele kunnen bereikte 'waar de machines der activiteit steeds dreunen, vindt zelfs een zoo groot verstand, de levenswijsheid niet'³.

Eind twintiger jaren was Arie van Hengel directeur van de Amsterdamsche bank. Hij genoot een internationale reputatie op het gebied van reorganisaties. Toen de *Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe* in 1931 als een van de eerste banken tijdens de depressie failliet ging, zagen buitenlandse crediteuren in hem de ideale kandidaat om orde op zaken te stellen.⁴ Van Hengel werd directeur-generaal van

¹ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 271. Hierin staat nr. 6. In inv.nr. 111 noemt moeder nr. 10 als huis.

² Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 111. Pagina 165.

³ J.W. Beijen, In memoriam Mr. A.J. van Hengel (1936) 6.

⁴ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. Brief van A.B. van Hengel aan L. de Jong (18 december 1972).

de bank en kreeg in die hoedanigheid te maken met Meinoud Rost van Tonningen, Hans Fischböck en de Oostenrijkse premier Engelbert Dollfuß die in 1934 vermoord werd.

In 1932 volgde de rest van het gezin vader Van Hengel naar Wenen, waar ze gingen wonen aan Geyer Gasse 17. Als zomerverblijf kocht Arie van Hengel het Loiblgut nabij Thumersbach. Het gezin waarin Steven van Hengel opgroeide was sportief aangelegd. Veel liever dan zijn glansrijke carrière, die hij vanzelfsprekend vond, had Arie van Hengel uitgeblonken op de golfbaan, maar op dit terrein ontbrak het hem aan natuurlijk aanleg. Hij miste enig balgevoel.⁵ Zijn zwager Frans Gips had Arie van Hengel enthousiast gemaakt voor een sport die beter bij hem paste: vliegen. Hij kocht een *Miles Falcon* sportvliegtuig en liet deze ombouwen zodat er meer bagage in opgeborgen kon worden. Hij was lid van een club van eigenaren van deze vliegtuigen, waarmee hij door Europa vloog.

Op een mooie zomerdag in 1936 vloog Arie van Hengel met Hauptmann Godwin von Brumowski (1889-1936), een veelvuldig gedecoreerd piloot uit de Eerste Wereldoorlog, naar Schiphol. Met de club van vliegtuig eigenaren waren ze die zondag al naar Parijs en Zürich waren gevlogen. 's Avonds vlogen Arie en zijn vriend Godwin von Brumowski nog naar Amsterdam, maar tijdens de landing schatte Arie de situatie op de grond verkeerd in en crashte het vliegtuig. Beiden waren op slag dood.

Na het overlijden van vader besloot moeder met het gezin naar Zürich te verhuizen. Daar ging Steven net als broer Cees naar het Freie Gymnasium, waar direct opviel dat ook Steven de 'ongewone intelligentie' van zijn vader had geërfd.

Steven van Hengel was al op jonge leeftijd een buitenbeentje, zelfs in zijn eigen familie. Ze waren met z'n achten, zo vertelde Steven in Zürich, 'maar wij wonen gelukkig niet allemaal in hetzelfde huis.' In haar memoires beschreef zijn moeder hem als volgt:

'Klein maar goed geproportioneerd, met een neiging om als hij boos of beledigd is, wat heel gauw het geval is, zijn hoofd tussen zijn schouders te trekken en zo krom mogelijk te lopen. Hij leert goed en gemakkelijk, heeft helemaal geen interesse voor sport. Hij zwemt omdat hij niet verdrinken wil, hij

⁵ J.W. Beijen, In memoriam Mr. A.J. van Hengel (1936)12-13.

skiet omdat hij niet thuis gelaten wilt worden enz., maar een genoeg vindt hij het niet.'

De jonge Steven wilde graag tandarts worden. 'Je verdient niet alleen veel geld, maar je doet er nog goed werk mee ook', was zijn redenatie.⁶

Moeder viel voor de Oostenrijker Wolfgang Karl Sigmund Franz 'Wolfy' Brosche (1898-1977), een majoor uit de cavalerie van Kaiser Franz Jozef, die net als veel van zijn vrienden na de Anschluss in 1938 gedeserteerd was uit het Oostenrijkse leger. Met de inlijving van Oostenrijk bij het Duitse rijk was Wolfy de facto Duitser geworden en met een Duitser wilde moeder Van Hengel onder geen beding trouwen. Zelfs een onderhoud met Minister Colijn, die Arie gekend had en sympathie voor de familie had, leverde niets op. Vervelend, 'maar niet tragisch' zo deed Colijn de situatie af. Besloten werd om toch terug te keren naar Nederland en van daaruit een nieuwe nationaliteit voor Wolfy 'op te diepen'. Wolfy op zijn beurt wilde enkel 'Engels of zoiets' worden. Canada leek daarom het beloofde land voor hem. In augustus 1939 kreeg hij een visum. Op 3 september, Wolfy's verjaardag, viel Duitsland Polen binnen. Met zijn Duitse pas werd Wolfy direct bij aankomst in Montreal geïnterneerd, niet direct in een kamp, iets wat later wel gebeurde. Moeder reisde in allerijl naar New York en kon nog net het laatste schip van de Holland Amerika lijn terug naar Rotterdam pakken.

2. Oorlogsjaren

Terug in Nederland kocht mevrouw Van Hengel in Aerdenhout de villa Wildzanck aan de Alphenlaan 5. Nog voor het uitbreken van de oorlog verhuisde het gezin naar dit enorme onderkomen. De Wildzanck was een goede plaats om de oorlog door te komen. 'Onder diepe geheimhouding werd er in de eetkamervloer midden onder het grote kleed, een luik gemaakt waar net de kleine Hilda [hulp in de huishouding] door kon, en daar werden rij aan rij de blikken chocolade ondergebracht.' Op advies van een bankiersvriend uit Wenen nam moeder een hypotheek op het Thumersbacher bezit, die ze prompt tegen een goed koers uitbetaald kreeg. Het verdween in het grote huis met de vele kasten en hoeken zonder een spoor achter te laten.

Steven zou net als Cees naar het Kennemer Lyceum gaan, maar zijn moeder wilde de juistheid van dit voornemen bevestigd zien door een onderzoek van de *Nederlandsche Stichting voor Psychotechniek*. In Utrecht onderging Steven in oktober 1939 het

⁶ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 111. Memoires van H.A. van Hengel-Gips.

onderzoek, op basis waarvan geoordeeld werd dat hij gemakkelijk gymnasium B moest kunnen halen. Het rapport leest als een herhaling van karaktertrekken die ook zijn vader bezat:

'Stellig een jongen, die in zijn klas een dominerende positie zal innemen; in de eerste plaats om zijn persoonlijke charme en dan om de sfeer, die hij om zich heen verbreidt. Die sfeer is enigszins aan de zwoele kant en hij is zelf de eerste, om van zijn eigen charme mee te genieten. In de rij van bewonderaars neemt hij zelf een grote plaats in; dit maakt hem passief en zeer verdraagzaam tegenover zichzelf, terwijl hij in de buitenwereld vanzelfsprekend de leiding neemt.'⁷

Terwijl Wolfy in een Canadees kamp was opgesloten, barstte Op 10 mei 1940 de oorlog in Nederland los. Moeder Van Hengel probeerde haar kinderen een zo normaal mogelijk leven te laten leiden, maar dat viel natuurlijk niet mee. Oudste zonen Arie en Cees werden gemobiliseerd. Arie fietste zelfs met zijn eenheid naar de Grebbeberg om de Duitsers tegen te houden. In Arnhem kregen zij echter het nieuws van de capitulatie en konden weer huiswaarts keren. Arie ging vervolgens in Leiden studeren, Cees in Delft.

Met de twee jongste zonen sprak moeder thuis af zo min mogelijk over de oorlog te praten, wetende dat er wel wat speelde. Steven en Maarten van Hengel hielpen wel eens bij het verstoppertje van mensen die gezocht werden door de Duitsers. Tegenover de Wildzanck bevond zich het *Kareol*, de verblijfplaats van de familie Bunge. In de tuin van dit gigantische huis waren volledige decors van de opera *Tristan en Isolde* van Wagner nagebouwd. Eveneens lagen er allerlei tunnels in de tuin die uitstekend konden dienen als schuilplaats voor mensen op de vlucht. Steven en Maarten wisten als jonge jongens goed de weg in deze tuin en ondernamen hun verzetsactiviteiten vooral 's nachts. Moeder had zo haar vermoedens, maar hield dat stil.

'Van hun ondergrondse bezigheden hebben zij mij dan ook gelukkig zo min mogelijk op de hoogte gehouden. Wel wist ik natuurlijk dat wanneer er een vroeger dan gewoonlijk begon te geeuwen of te zeggen dat hij slaap had, ik zijn bed 's nachts leeg zou vinden, zijn fiets weg en de volgende morgen, wanneer ik

⁷ S.A. inv.nr. 277. Nederlandsche Stichting voor Psychotechniek, 10 oktober 1939

hem heel zachtjes laat terug had horen komen, zij gezicht grauw van vermoeidheid.⁸

Inzake haar eigen activiteiten in de oorlogsjaren deed moeder er eveneens het zwijgen toe, ook in haar memoires. In 1940 was zij benaderd door een adjudant van de heer Hans Fischböck, *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, die vroeg om een onderzoek. Fischböck was een voormalig medewerker van de *Credit Anstalt*, een groot bewonderaar van wijlen haar echtgenoot Arie van Hengel ook, die in de oorlogsjaren direct onder Seys-Inquart opereerde. Hij wilde via mevrouw Van Hengel in contact komen met vooraanstaande figuren uit het bedrijfsleven, om 'het leven in Nederland zo veel mogelijk leefbaar te houden'. Moeder Van Hengel beraadde zich op haar positie. Na consultatie met de heren Charles Pahud de Mortanges en Hendrik De Booij besloot ze 'maar eens aan te horen wat onze bezetters in hun schild aan het voeren waren', zoals oudste zoon Arie het later zou omschrijven.

Moeder nodigde daarop Fischböck, de bankier Sam Woltersom (1892-1960) en haar broer Frans Gips uit voor thee op de Wildzanck. Net als mevrouw Van Hengel had ook Woltersom zich vooraf zeker proberen te stellen van een 'legale' basis voor deze toenadering door de bezetter. Hij kreeg hiervoor toestemming van Nout Snouck Hurgronje, secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en ook voorzitter van de Haagsche Golf Club.⁹ Frans Gips was op dat moment plaatsvervangend leider van het Economisch Front van de NSB. Bankier en lid van de Kennemer en de Hilversumsche Golf Club Louis Thole kwam eveneens mee. Op 13 juli bracht Moeder van Hengel de heren bijeen in de Wildzanck. In de herinnering van zoon Arie ging moeder vervolgens 'in de tuin wandelen'. Zij had volgens hem geen enkele ambitie zich met het Nederlandse bedrijfsleven te gaan bemoeien.

De rol van mevrouw Van Hengel was echter iets groter dan dat. Ze maakte zich in 1940 zorgen dat Meinoud Rost van Tonningen ' bezig was ons land te verraden en te verkopen waar wij bij zijn'. Ze drukte Fischböck op het hart uit te kijken voor Rost van Tonningen, zeker gezien het feit dat hij volgens haar 'een Sinjo was', een 'halve Indo'.¹⁰ Het leverde Rost van Tonningen in ieder geval de nodige problemen op binnen de eigen gelederen.

⁸ [Obituary](#)

⁹ [KNAW](#)

¹⁰ Correspondentie van M.M. Rost van Tonningen (1967) 163.

Ondanks lang inpraten van Fischböck tijdens een later onderhoud wilde zij van geen wijken weten inzake dit standpunt.

Direct na de oorlog kwam de moeder van Steven van Hengel hierdoor in de problemen. Leden van de Binnenlandse Strijdkrachten pakten haar op in verband met het 'theegesprek' met Fischböck en de anderen. Voor de ogen van de buurt werd zij opgepakt en voor verhoor afgevoerd. Nadat ze enige tijd vast was gehouden werd zij op 17 mei 1946 voorwaardelijk buiten vervolging gesteld, onder voorwaarde van betaling van een boete f 50.000,- en ontzetting uit een aantal burgerrechten waaronder het kiesrecht, in afwachting van het vonnis van het Bijzonder Gerechtshof van Amsterdam dat op 1 augustus verwacht werd. Onder deze voorwaarden was het voor haar onmogelijk te trouwen en het land te verlaten. Het definitieve vonnis wachtte ze niet af. Helena besloot daarop direct de boete te betalen, waardoor de weg vrij werd gemaakt om te trouwen met 'Wolfy' Brosche. Op 27 mei 1946 trouwden zij 'met de handschoen' (bij volmacht) - zij in Aerdenhout, hij in Montreal.¹¹ Hierdoor was de weg vrij gemaakt voor hereniging.¹²

Nog in datzelfde jaar emigreerde mevrouw Brosche-Gips naar haar nieuwe echtgenoot in Canada. Maarten en de 'twins' gingen mee, de overige jongens bleven in Aerdenhout achter. In de tuin van Wildzanck werd een nieuw huis gebouwd, waar zij gingen wonen - Boekenrodeweg 2 was het nieuwe adres. Na lang procederen werd mevrouw Van Hengel in 1949 volledig gerehabiliteerd, alleen de reeds betaalde boete werd niet kwijt gescholden.¹³ In Canada kon het gezin niet echt aarden, de zaken van Wolfy Brosche gingen ook niet heel voorspoedig. Op doorreis in Europa besloten ze Loiblgut - het huis dat moeder in 1931 voor haar koperen bruiloft kreeg - en Stablgut te gaan bewonen. In 1950 verhuisden ze daarheen.

3. Opleiding en carrière

Na het gymnasium begon Steven op advies van stiefvader Wolfy aan een studie medicijnen¹⁴, een richting die zijn vader ook ooit ambieerde maar toch te 'vies' vond.¹⁵

¹¹ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 123.

¹² Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 175 en inv.nr. 186.

¹³ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 175.

¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 278. Brief van Wolfy aan Steven.

¹⁵ In Memoriam, 43.

Een carrière in de zorg leek goed te passen bij de jonge Steven, die zich het lot van anderen aantrok. Iets doen voor een ander leverde hem altijd een goed gevoel op.¹⁶

Een groot succes werd zijn studie niet. Het kwam vooral omdat hij in 1948 een baan als 'volontair' bij British American Tobacco Company Amsterdam was begonnen. Nadat hij in 1949 tijdens een ski-vakantie zijn been brak, werd het studeren steeds moeilijker. Uiteindelijk moest hij na een aantal gemiste examens noodgedwongen stoppen. Op zoek naar een nieuwe richting won Van Hengel informatie in bij zijn oom Jan van Hengel, directeur van de Holland-Amerika lijn, over de mogelijkheden van carrière in die sector, maar dit leidde tot niets. Het idee ontstond om in zijn vaders voetsporen te treden, die had immers ook in eerste instantie aan een loopbaan als dokter gedacht en was tenslotte bankier geworden. Hij had al eens laten optekenen hoe hij over de ideale kwalificaties voor een bankier dacht:

'En wat de eigenschappen betreft, die een bankier moet hebben, verwijs ik altijd naar wat J.W. Gilbart in zijn boek „The History, Principles and Practice of Banking" gezegd heeft: „To be a good Banker requires some intellectual and some moral qualifications. A Banker need not be a man of talent, but he should be a man of wisdom... A Banker need not be a poet or a philosopher –a man of science or of literature . . . It is only necessary that he should possess a large portion of that quality which is called common sense. One great defect in a Banker is a want of decision. A Banker ought to know how to balance the evidence on each side of a question and to arrivé speedily at a just conclusion.'¹⁷

Dat waren belangrijke lessen voor Van Hengel. Ook in zijn latere leven bleek hij een man van wijsheid. Kennis op tal van terreinen gaf hem een positie waarin hij zich comfortabel voelde, het gaf hem houvast. Daarnaast was hij een natuurlijk leider, iemand die het voortouw nam. Hij had zijn studie afgebroken, maar kon nooit verweten worden niet op de hoogte te zijn van de feiten. Van Hengel was een onderzoeker, iemand die, net als zijn vader, aan één keer lezen genoeg had. Hij verbaasde vriend en vijand met zijn grandioze parate kennis. Daarnaast hoorde hij zichzelf graag praten - in de rij van bewonderaars nam hij zelf een grote plaats in.

¹⁶ Interview met Frederik Gast.

¹⁷ Nieuwe Rotterdamsche Courant (1928).

Niet iedereen kon hem bijbenen in een gesprek, dat kwam in de eerste plaats door zijn grote kennis van zaken, maar ook omdat hij nogal lang van stof kon zijn. Van Hengel werd wel omschreven als 'een waterval, waaronder je verdronk'. Door deze combinatie aan eigenschappen leek hij hautain, autoritair en elitair, waardoor hij vanzelfsprekend weerstand opriep en een makkelijke prooi voor achterklap werd. Speculaties over het oorlogsverleden van zijn moeder en zijn vrijgezelle bestaan waren hiervoor dankbare onderwerpen.

In het bedrijfsleven kon Van Hengel dankzij zijn eigenschappen snel carrière maken. In 1950 ging hij werken voor de Javasche Bank Amsterdam op de documentaire afdeling kredietverstrekking. In 1954 volgde een overstap naar de Nederlandse Handelmaatschappij. Het viel Steven al snel op dat hij uit een ander hout gesneden was dan zijn directe collega's. De meeste mensen wilden volgens Steven zo min mogelijk verantwoording dragen en deden het liefst routinewerk.¹⁸ Daarna ging het snel met de carrière van Steven. In 1956 werd hij benoemd tot algemeen procuratiehouder buitenland en een jaar later kreeg zelfs de algehele leiding over de afdeling binnenland.

In 1962 nam hij zitting in de directie van Müller & Co., het bedrijf waar zijn vader nog commissaris was geweest. In 1964 volgde een benoeming in de raad van bestuur van het familiebedrijf Gips Groep. In 1965 werd hij partner bij Vermeer & Co.¹⁹, dat in later opging in Van Lanschot bankiers, waar Van Hengel tot zijn spijt geen firmant werd, maar enkel directeur. Tijdens zijn bankcarrière had ook enige tijd Robin Bargmann van de Kennemer Golf Club onder zijn vleugel, die hij graag vertelde over de geschiedenis van golf.

In 1967 publiceerde Van Hengel het boek *Elements of banking. A selection from J.W. Gilbert F.R.S. "A Practical Treatise on Banking"*, dat hij opdroeg aan zijn vader. Granville Tyser, een vriend van zijn vader, hielp hem met de redactie. In 1978 vroeg en kreeg hij eervol ontslag bij Van Lanschot

4. Mr. Golf

Na de oorlog maakte Van Hengel zijn entree in de sportwereld. Hij had dezelfde minimale sportieve aanleg als zijn vader, waardoor hij vooral in de organisatie belangrijk

¹⁸ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 278. Brief van moeder aan Steven (14 mei 1954).

¹⁹ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 30459, inv.nr. 305.

werd. Hij werd lid van de Bloemendaal-Musschen-Haarlem-Combinatie, de plaatselijke hockeyclub, waar hij al snel penningmeester werd. Drie onderwerpen hadden voornamelijk zijn aandacht: financiën, jeugd en geschiedenis. De toekomst van het spel zat in de ontwikkeling van de jeugd, was de visie van Van Hengel. Hij werd elftalleider van het team met onder meer Robbie van Erven Dorens. Naast het beheren van de kast en de zorg voor de jeugd startte Van Hengel met de ordening van de archieven van de drie fusieclubs. Door zijn inspanningen kon er in 1955 een jubileumboek verschijnen. Auteur van Olphen was hem hiervoor zeer erkentelijk.^{20 21}

In 1947 werd Steven van Hengel lid van de Kennemer Golf Club, de club waar ook zijn oom Jan van Hengel lid was en zich actief had bemoeid met de verhuizing naar Zandvoort in 1928. Van Hengel was geen groot golfer. Na het ski-ongeluk van 1949 bleef hij last houden van zijn been waardoor het spelen nog moeilijker werd. Hij speelde met handicap 27 en wist dit uiteindelijk tot ongeveer 18 te verbeteren.²² Nog meer dan in de hockeyvereniging kon Van Hengel op de golfclub met zijn talenten het verschil maken. Hij zag problemen die hij wilde oplossen en wilde bovendien graag belangrijk zijn. Regels, baanonderhoud, architectuur en de geschiedenis het spel konden op de belangstelling van Van Hengel rekenen. Hij bleek het ideale lid voor de club, een man die een ongekende hoeveelheid werk vrijwillig op zich nam. Net als in de hockeywereld nam Van Hengel ook in golf als eerste het jeugdbeleid ter hand.

4.1 'Jeugdpromotor van het eerste uur' (1952-1955)²³

Het duurde niet lang of Van Hengel werd ook op nationaal niveau actief. In 1952 ontwikkelde hij een plan voor een jeugdcompetitie golf, dat onder auspiciën van het golfcomité gespeeld moest worden. Hij weidde er ook een ingezonden brief in 'Golf' aan, zijn eerste contact met hoofdredacteur Joop Brongers. De dertigjarige Van Hengel zag de grote waarde van golf voor de jeugd:

'Samenvattend komen wij tot de conclusie dat golf, onder deskundige leiding en in combinatie met een "gemeenschapssport" beoefend, zeer zeker een goede invloed op jeugdige sport- enthousiasten kan hebben en hen kan leren niet

²⁰ W. van Olphen, *Haarlemse Hockey* (1955) 8.

²¹ Hans de Bruijn, 'Groot historicus en autoriteit bij de Kennemer', *Golfjournaal* (1989) 12-14, aldaar 14.

²² *Maandblad Golf* (1953).

²³ *Maandblad Golf* (1968) 341.

slechts "good losers" doch evenzeer "good winners" te zijn, eigenschappen, die in latere jaren niet alleen in hun sportcarrière, doch ook in het dagelijkse leven van onschatbare waarde zijn.' ²⁴

Zijn inspanningen werden opgemerkt. Hij werd gevraagd voor de jeugdcommissie van het Nederlandsch Golf Comité, waar hij begin '53 zitting in nam, als vervanger van Joan Dudok van Heel. Nadat een verzoek van het *Deutsche Golf Verband* om een jeugdwedstrijd tussen beide landen te organiseren was binnen gekomen, gaf voorzitter Alfred Calkoen van Limmen de opdracht aan Van Hengel om de mogelijkheden hiervan te onderzoeken. De commissie vond het een aardige mogelijkheid om te komen 'tot een hervatting van het golfcontact tussen Nederland en Duitsland'. Van Hengel en commissievoorzitter Barend de Meyere van de Hilversumsche brachten de opdracht tot een goed einde. Op 21 augustus 1955 trad het Nederlands jeugdteam aan tegen een Duitse afvaardiging.

Met de jeep van Steven van Hengel arriveerde het team in het Duitse Krefeld. Het was er bloedheet, maar dankzij de unieke begeleiding van Van Hengel werd er veel gelachen en bovendien goed golf gespeeld. Desondanks moesten Rolf Olland (handicap 4), Robbie van Erven Dorens (5), Frans Otten (6), Bonno Hylkema (7), Marlof Strumphler (10), Reynoud de Jongh (11) en Gijs Sandberg (10) met 6,5 tegen 2,5 hun meerdere erkennen in hun Duitse leeftijdsgenoten.²⁵ Wegens zijn drukke werkzaamheden - in '56 trad hij toe tot het bestuur van de Kennemer, een jaar later werd hij chef van de afdeling binnenland van de Handelsmaatschappij - stopte Van Hengel in 1957 met de jeugdcommissie. Hij bleef wel non-playing captain van het jongensteam. 'a games of golf consists of 18 holes'. Na 9 holes kon hij nog niet tevreden zijn.²⁶

4.2 Van Hengel en de Kennemer

Nadat hij lid was geworden van de Kennemer, werd Van Hengel in snel tempo een belangrijke, onmisbare schakel in het clubleven. Zijn witte Porsche stond na werktijd vrijwel altijd op de parkeerplaats van de club. Hij at er 's avonds en in het weekend was hij er ook altijd. Van Hengel groeide uit tot dé autoriteit op eigenlijk ieder terrein waar hij zich mee bemoeide. Als vanzelfsprekend werd hij in 1956 lid van het bestuur, waarna

²⁴ MG, (1955) 5.

²⁵ MG (1955) 307. Hans de Bruijn, 'Groot historicus en autoriteit bij de Kennemer' () 12-14, aldaar 14.

²⁶ Interview met Marlof Strumphler.

hij de club pas echt naar zijn hand kon zetten. Voorzitter en grondeigenaar Quarles van Ufford gaf hem de ruimte. Van Hengel trok veel naar zich toe, werd vice-voorzitter en kreeg een *status aparte* binnen de club. Het voorzitterschap ambieerde hij niet. Als vice-voorzitter kon hij het meeste gedaan krijgen. Dat kon variëren van kleine tot grote onderwerpen. Hij ontwierp het nieuwe logo van de club, dat tot op de dag van vandaag nog steeds gevoerd wordt.²⁷

Tijdens de door Quarles geleide vergaderingen zat het bestuur achter een grote tafel. Het was dan vooral Van Hengel die het woord voerde. En dat kon lang duren. Om zich niet af te laten leiden door de non-verbale communicatie van zijn gehoor sloot hij dan regelmatig zijn ogen. De monologen van Van Hengel waren even beroemd als berucht op de club. De karakteristieke houding leverde hem de bijnaam Stevie Wonder op. Hoewel Quarles wilde dat er niet gerookt werd, kon Van Hengel tijdens ledenvergaderingen een grote sigaar opsteken. Na afloop van een van zijn redevoeringen kon hij vragen van clubleden tamelijk hautain afwimpelen met een simpel 'wij gaan kijken of we uw vraag in het bestuur zullen behandelen.'²⁸ Honden waren verboden op de club, maar Van Hengel nam zijn hond steevast mee de secretariaatskamer in, het kantoor van de club waar hij als enige de sleutel van had.²⁹

Van Hengel permitteerde zich veel vrijheden op de club, maar was tegelijkertijd erg streng op het naleven van de etiquette door clubleden. Damesleden gekleed in een polo zonder mouwen, werden door hem van de baan gehaald. Jeugdleden met een korte broek moesten lange kousen aan. Spelers die een wedstrijd wonnen en na afloop geen jasje dasje droegen kregen geen prijs.³⁰ Aspirant leden met bedenkelijke antecedenten als een buitenechtelijk kind werden door Van Hengel geweigerd en leden die met een dergelijke aspirant op de proppen waren gekomen, kregen met Van Hengel te maken. In dat opzicht was hij traditioneel, een man van normen en waarden. Waar dit de club betrof kon hij onverbiddelijk zijn.³¹

4.3 De Van Hengel Course

²⁷ Interview met Robin Bargmann.

²⁸ Interview met Marlof Strumphler.

²⁹ Interview met Marlof Strumphler.

³⁰ Interview met Marlof Strumphler.

³¹ Interview met Rick van den Boom.

Zijn betekenis voor de club culmineerde in de aanleg van de derde negen holes. Het idee voor deze baanuitbreiding kwam van Van Hengel en hij nam ook heel duidelijk het voortouw in de realisatie hiervan. Hij drukte zijn stempel op ieder aspect in het proces. De situatie was zo dat de club grond moest kopen van de familie Quarles van Ufford, waarvoor de middelen op dat moment ontbraken. Vervolgens zou er een vergunning aangevraagd moeten worden om hierop negen nieuwe te ontwerpen holes aan te leggen.

Dankzij de enthousiasme Van Hengel werden er een aantal stappen vooruit genomen. Ten eerste werden snel nieuwe leden aangenomen om de financiële armslag van de club te vergroten. Dat ging eigenlijk te snel, want het door geldnood werden de eisen voor ballotage lichter opgenomen. Het had uiteindelijk zijn weerslag op de sfeer in de club, dat zag Van Hengel later ook in.

Vervolgens was er de kwestie van de vergunning. Daar wilde Van Hengel niet op wachten. Hij was immers al met het ontwerp van de baan begonnen. 'We zien wel waar het schip strandt en anders betalen we de boete wel', zei Van Hengel en er werd met de aanleg begonnen. Voor de realisatie van de holes was Van Hengel aangewezen op groundkeeper Cees Twisk, de absolute baas van alles wat er op de baan gebeurde. Van Hengel had dat ook in de gaten en koos er bewust voor in de pas met de ideeën van Twisk te gaan lopen. Op deze manier wist hij zich altijd verzekerd van steun op dat terrein.³²

In de geest van Harry Colt, die de eerste 18 holes had uitgezet, nam Van Hengel het ontwerp van diens kantoorgenoot Allison voor de uitbreiding ter hand, tekenend voor zijn buitengewone veelzijdigheid en kennis van zaken. Al gauw liep hij tegen zijn eigen beperkingen aan. Eerst Joan Dudok van Heel en later Frank Pennink werden aan het project verbonden. Pennink was echter ernstig ziek, kon niet altijd op de lokatie aanwezig zijn en liet zo ruimte aan Van Hengel om de positie van baanarchitect naar zich toe te trekken. In naam was Pennink de architect, maar de invloed van Van Hengel bleef onverminderd groot. In de schaduw van Pennink besliste hij zelfs over een heel particuliere verandering in de baan. De zesde hole, een halve dog-leg, lag naar zijn smaak te dicht bij het out-of-bounds hek. Hij was bang over het hek te slaan en dus

³² Interview met Marlof Strumphler.

werd de hole verlegd, uit ijdelheid, tot het meer geschikt was voor Van Hengels golfkwaliteiten.³³

In 1985 werden de derde negen holes geopend tijdens het 75-jarig jubileum van de club. Het was Van Hengels finest hour. De Van Hengel Course zou het later genoemd worden. Nog voor de opening was Frank Pennink overleden. Samen met Jan Kees Kokke schreef hij *Kennemer Kroniek*, het jubileumboek van de club.³⁴ Het was zijn laatste kunstje voor de club. In 1984 had hij het bestuur al verlaten en was hij tot erelid benoemd. Daarnaast kreeg hij een door Kees Verkade vervaardigd beeld van een puttende golfer. 'Het enige onderdeel van het spel dat ik goed beheers', zei Van Hengel daar zelf over. De sleutel van het secretariaat bleef overigens gewoon in zijn bezit. Het was en bleef zijn club.³⁵

5. Openbaar Golf

Toen Van Hengel in '47 lid werd van de Kennemer was golf nog steeds een kleine sport. De inspanningen van Joop Brongers ten spijt werd de sport in de jaren '60 en '70 nog steeds gezien als luxe sport voor vooral oudere elitaire mannen. Een sport bovendien, waarvoor een enorme hoeveelheid schaarse grond vereist was. Prototype van dit beeld was ontegenzeggelijk Steven van Hengel, de rijke, extravagant geklede dandy in zijn witte Porsche, grote snor, 'riante sigaar', een hond en zijn geaffecteerde spraak.³⁶

Maar zoals zijn voorkomen en manier van doen mensen vaak op het verkeerde been zette, was dat hier ook het geval. Van Hengel wilde dat golf in Nederland zich zou ontwikkelen, zoals dat ook in Engeland en de Verenigde Staten was gebeurd. Zijn werk voor het jeugd-golf was hierin een logische eerste stap. Dat moest de basis voor golf zijn. Daarnaast moest de sport groeien om het groeiende aantal geïnteresseerden te kunnen faciliteren. En dat moest allemaal tot stand worden gebracht in een 'links' klimaat, waarin alles wat naar elitair rook verdacht was. Public courses zoals die ook overzees bestonden waren volgens Van Hengel de manier om golf verder te ontwikkelen in Nederland. Hij stond een rustige groei van golf voor, zodat mensen ook aan het spel konden wennen. 'Het best denkbare golf onder de best denkbare

³³ Interview Rick van den Boom.

³⁴ Interview met Marlof Strumphler.

³⁵ Interview met Marlof Strumphler.

³⁶ *Trouw*, 5 augustus 1983.

omstandigheden', werd het credo van Van Hengel. Al te snelle ontwikkeling zou leiden tot gebrekkige banen, met gebrekkige begeleiding. 'Laat je de mensen maar aanrommelen op gebrekkige accommodaties, dan verliezen ze al snel de interesse.'³⁷

Rond 1966 raakte Van Hengel betrokken bij een lokaal initiatief in de omgeving van Haarlem. In dat jaar hadden enkel lokale bestuurders een plan gemaakt voor een recreatiegebied in de denkbeeldige driehoek Halfweg-Velzen-Haarlem. Als voorbeeld voor de uitwerking van een dergelijk plan werden Amerikaanse nationale parken gebruikt, waarin golfbanen vaak werden aangetroffen. In Steven van Hengel troffen ze iemand die het project verder wilde helpen. Al snel bleek echter dat het onbegrip jegens golf 'gigantisch' was in de links geörienteerde Provinciale Staten. Een besloten club was onbespreekbaar, maar 'openbaar' bleek het toverwoord dat de deur op een kier zette.³⁸ Van Hengel vertrouwde erop dat dit organisch tot stand zou komen. Vanzelf zou er een club zou worden opgericht om de organisatie van wedstrijden en dergelijke naar zich toe te trekken.^{39,40}

In 1970 kwam het plan onverwacht in een stroomversnelling toen er plannen waren om nieuwe olieraffinaderij in de Amsterdamse haven aan te leggen. Het plan van de lokale bestuurders werd als voorwaarde voor deze raffinaderij gebruikt, om te dienen als buffer tussen woongebied en industrieterrein, de bekende 'groene ster' die ook in andere gebieden als de Brielse Maas gerealiseerd was. De plannen kregen nu beschikking over financiering van de rijksoverheid, wat aanzienlijk scheelde.

Op dat moment was hij op landelijk niveau al betrokken bij de ontwikkeling hiervan. Onder het bewind van Willem Snouck Hurgronje - de 'jonge Snouck' - werd Van Hengel in 1970 bestuurslid van het Nederlands Golf Comité. Zijn waarde voor golf was boven enige twijfel verheven. Om deze reden werd gebroken met de regel alleen maar single figure handicappers in het bestuur op te nemen, iets wat de oude Snouck had bepaald. Voor Van Hengel werd een uitzondering gemaakt. In 1971 werd hij zelf lid van de *Royal*

³⁷ Rick van den Boom, 'Wie weet het eigenlijk?', *Golf* (1986) 13. Rick van den Boom, 'Interview met S.J.H. van Hengel', *Golf* (1982) 11.

³⁸ Rick van den Boom, 'Wie weet het eigenlijk?', *Golf* (1986) 13. Rick van den Boom, 'Interview met S.J.H. van Hengel', *Golf* (1982) 11.

³⁹ Rick van den Boom, 'Wie weet het eigenlijk?', *Golf* (1986) 13. Rick van den Boom, 'Interview met S.J.H. van Hengel', *Golf* (1982) 11.

⁴⁰ Interview met Rick van den Boom.

& *Ancient*. Speerpunt van het landelijke beleid was begin jaren '70 de propaganda voor golf.⁴¹

In die tijd was Van Hengel de expert bij uitstek op het gebied van openbaar golf. Voor de commissie openbare banen ging hij met enige regelmaat het land in om in een buurtcafé allerhande geïnteresseerden te vertellen over de regels van het spel, want dat was zijn visie: groei is goed, maar het moet wel in goede banen geleid worden. Informatievoorziening was daarbij van groot belang. Onder leiding van Van Hengel nam de NGF de ontwikkeling van openbaar golf in handen, zeker toen al snel bleek dat het project in Amsterdam geen groot succes zou worden.^{42 43}

Op 19 juni 1971 werd in de stromende regen in Amsterdam op het sportpark "De Eendracht" van de gemeente Amsterdam de eerste openbare golfbaan van Nederland geopend, onder impuls van de heren Evert Kupers en Richard Huberts die dit soort banen in Engeland en Amerika hadden gezien (over de soort buitenlandse reizen werden zij later nog tot de orde geroepen). Het was een geïmproviseerde baan met greens van kunstgras. Aanwezig namens de landelijke federatie: Steven van Hengel.⁴⁴ Hij schreef over zijn bevindingen in 'Golf'. Natuurlijk was er een en ander voor verbetering vatbaar, met name op het gebied van de instructie van nieuwbakken golfers, maar 'al met al een buitengewoon interessant begin van public golf in Nederland', volgens Van Hengel.⁴⁵

Voor het project 'Sparndammer Hout' zoals het toen nog heette, was Van Hengel de aangewezen adviseur. Vanaf 1970 ook namens de landelijke federatie, wat natuurlijk wat meer gewicht in de schaal legde. Net als in de Kennemer trok hij het project al snel volledig naar zich toe. Op provinciaal bestuursniveau slaagde hij erin bezwaren van politici ter linkerkant weg te nemen, waar het idee sterk leefde dat golf een elitaire, besloten sport was die veel te kostbaar was voor de gewone man. Bovendien, zo was de heersende opinie, nam golf ongelooflijk veel land in beslag en zat het daarmee allerhande flora en fauna in de weg.

⁴¹ *Maandblad Golf* (1971).

⁴² J.K. van der Velden en H. de Bruijn, 'Dubbelinterview', *Golfjournaal* (1988) 34-41.

⁴³ *Maandblad Golf* (1970) 8.

⁴⁴ S.J.H. van Hengel, 'Nederlands eerste public course.....bij verrassing' *Golf* (1971) 209-211, aldaar 209.

⁴⁵ S.J.H. van Hengel, 'Nederlands eerste public course.....bij verrassing' *Golf* (1971) 209-211.

Van Hengel betoogde het dat juist daarom een openbare baan zou moeten worden.⁴⁶ Van een luxe sport wilde hij niet weten. Over sportvissen, zeilen en paardensport werd dit immers ook niet beweerd en die waren veel kostbaarder voor de beoefenaars. Daarnaast hadden golfbanen volgens hem geen invloed op milieuomstandigheden, 'zij verdragen zich bijzonder goed met nagenoeg elke vorm van milieu, flora en fauna'. Met deze manier van denken was Van Hengel pionier. Pas veel later zou dit een blauwdruk worden voor de samenwerking tussen golf, overheid en milieubeweging. De elitair overkomende Van Hengel slaagde er begin jaren '70 in de Provincie te overtuigen een golfbaan op te nemen in recreatiegebied Spaarnwoude.⁴⁷

Golfbaanarchitect Frank Pennink ontwierp de routing en de greens van die nieuwe baan, landschapsarchitect Gerard Jol werd ingehuurd voor om de landschappelijk invulling te verzorgen. Hiervoor riep hij de hulp in van experts als Steven van Hengel. Aangezien Steven zelf geen begenadigd golfer was vroeg hij goede spelers van de Kennemer met hem mee te gaan naar het recreatiegebied om proef te spelen op de baan, waarna er mogelijke aanpassingen konden worden gedaan.

In dezelfde periode werd in de Brielse Maas aan een soortgelijk project gewerkt. Belangrijke figuur hier is de golfspeler Levien Matthijsse, die als hoofd van de beheersbureau van het recreatieschap Brielse Maas het initiatief nam tot de oprichting van een negen holes golfbaan. Hij had in Engeland kennis gemaakt met openbare golfbanen, waar iedereen die wilde, kon spelen.⁴⁸ In 1973 werd deze baan geopend en een jaar later speelden de leden van Golfclub Kleiburg op deze baan.

Matthijsse verkaste vervolgens naar het recreatieschap Spaarnwoude. Hij woonde in Aerdenhout, vlakbij Steven van Hengel. Onder zijn enthousiaste leiding werd Golfbaan Spaarnwoude snel voltooid, met dank aan Van Hengel. Hij werd lid van de commissie openbare banen van de NGF, de voorloper van de COGO.⁴⁹

⁴⁶ Correspondentie met Gijs de Jong (2018).

⁴⁷ *Zandvoorts Nieuwsblad* (5 mei 1978).

⁴⁸ *Maandblad Golf* (1985)

⁴⁹ *Maandblad Golf* (1981). In memoriam door Steven

In april 1977 waren de eerste negen holes gereed. En precies zoals Van Hengel voorspelde volgde enkele maanden later een vereniging, met een snelgroeiend ledenbestand. Spaarnwoude betekende een aardverschuiving in het Nederlandse golflandschap. Het waren bijvoorbeeld gouden tijden voor golfprofessionals die er les gaven. De driving range was eveneens een goudmijn. Bovendien was de belastingdienst nog niet op de hoogte van het reilen en zeilen op een golfbaan en dat scheelde natuurlijk aanzienlijk. Het project van zou uitgroeien tot de grootste openbare baan van Europa en daarvoor is het nog steeds schatplichtig aan Steven van Hengel.

6. Dutch Open

Een ander instituut dat veel verschuldigd is aan Van Hengel is het Dutch Open. Via de Kennemer en later de federatie nam Van Hengel steeds meer de regie over dit toernooi. Zijn grote verdienste was bijvoorbeeld dat het toernooi in '76 voor het eerste kon 'leven' van sponsorgeld.⁵⁰ Maar typisch voor Van Hengel deed hij nog veel meer. Hij was referee, regelde de prijzen, sprak met pro's - bijvoorbeeld tijdens de staking in 1979 - en instrueerde het grondpersoneel, zeker als het toernooi op de Kennemer werd gespeeld.⁵¹

Het Open van 1983 vond plaats in Zandvoort. De organisatie was in handen van Steven van Hengel, die ter zijde werd gestaan door een aantal commissies. 'We are bracing ourselves for the Open which we shall have in August. The number of visitors is on the increase and parking becomes a bit of a problem.'⁵² Het toegenomen aantal bezoekers zorgde voor meer problemen, maar Van Hengel hield vast aan bestaande tradities zoals dat er geen touwen voor de greens werden gespannen en er met het maaien van de greens rekening gehouden moest worden met de leden van de club die na de wedstrijd gewoon weer wilden spelen.⁵³ Dat bracht hem dat jaar in conflict met Bernhard Langer op de 18de holes, waar het gras hoog stond. Langer sloeg een flyer vol over de green en maakte een zes, waarna hij furies reageerde richting Van Hengel.⁵⁴

⁵⁰ MG (1977) 7.

⁵¹ MG (1975) 15.

⁵² Brief van Steven aan Olman (10 feb 1983).

⁵³ Interview met Rick van den Boom.

⁵⁴ Interview met Rick van den Boom (2018).

Van Hengel was in '83 de grote man tijdens het open. Hij wilde dat alles op zijn manier gedaan werd. Aan vrijwilligers had hij niet zo'n behoefte, want hij deed alles zelf. Toch waren wel degelijk mensen die hem konden overtuigen van het nut van verbeteringen. Rick van den Boom was zo iemand. Hij overtuigde Van Hengel met veel moeite toch maar bordjes met 'quiet please' te maken, die door de marshalls konden worden gebruikt. Er was echter geen geld voor. Daarop kocht Van Hengel een enorme plaat triplex en begon met zijn decoupeerzaag bordjes te zagen, in de vorm van een cricket bat. Zo zaagde hij hoogstpersoonlijk vijftig van dit soort bordjes, die hij vervolgens schilderde in de clubkleuren geel en blauw. Van den Boom zorgde voor stickers met 'quiet please' en 'stiltje a.u.b.' en zo was het regelt. Achteraf was Van Hengel enthousiast over deze verandering.⁵⁵

Het toernooi verliept goed. Ken Brown won dat jaar, maar wilde na afloop liefst zo snel mogelijk naar huis. Van Hengel moest alle zeilen bijzetten om hem nog bij de slotceremonie te houden. Op de negende hole werden stoelen op de green neergezet, zodat er een mooie setting was. Prins Bernhard reikte Brown de beker en het geldbedrag uit. Na de borrel in het clubhuis verdween iedereen. Daags daarna was het Van Hengel zelf die de overgebleven rotzooi van de baan ruimde. Met zijn Citroën Méhari, geholpen door marshal Rick den van Boom, reed hij de hele baan langs en laadde alle rommel in de achterbak van de jeep. Leden van de club speelden over stoelen op de 9de green heen, als extra hindernis, dat vond Van Hengel onbegrijpelijk. Als blijk van waardering droeg hij Van den Boom voor als lid bij de *Royal & Ancient*.

7. Geschiedenis

Bij hockeyclub BMHC had Van Hengel al blijk gegeven van zijn fascinatie voor geschiedenis. Nadat hij lid was geworden van de Kennemer las hij in 'Golf' de stukken van Brongers over het oude spel, waaruit het moderne golf moest zijn ontstaan. Brongers bleek de enige in Nederland die hier onderzoek naar gedaan had. Van Hengel constateerde dat er in Engeland en de Verenigde Staten wel grote interesse was. Na bestudering van de literatuur kwam hij echter tot het inzicht dat hij ook hier het verschil kon maken. Met name de Schotse claims over de oorsprong van het spel vond Van Hengel ongeloofwaardig.

'De veel geuite veronderstelling dat in Schotland daarvoor konijnenholten werden gebruikt is te belachelijk om er veel tijd aan te besteden. Iedere golfer

⁵⁵ Interview met Rick van den Boom (2018).

die het ongeluk heeft beleefd zijn bal in een konijnenhol te vinden, weet hoe moeilijk het kan zijn om hem er weer uit te krijgen, als hij hem er al uitkrijgt. Ballen waren veel te duur om ze aan dergelijke risico's bloot te stellen (4 shilling was een hoge prijs voor een golfbal in 1618!).⁵⁶

De artikelen van Brongers waren in zijn ogen een goede basis. Hierin werd de verbinding gemaakt tussen het oude en het moderne spel. Iets waar men in Schotland nauwelijks in geïnteresseerd leek en waar het in Engeland ontbrak aan de taalkundige achtergrond om onderzoek te doen:

'Hardly any serious research has in actual fact been done. The main obstacle in its way may have been the Dutch language. British authors lacked an adequate command of it and even if they had been proficient there would have been the problem of mastering medieval Dutch, so different in spelling from the present-day language. Some of the documents are hard to read even for Dutchmen themselves.'⁵⁷

Vooraf de discussie over de oorsprong van het spel trok zijn aandacht, zeker omdat de Hollandse geschiedenis hiermee in een internationale context werd geplaatst. Het verhaal over het kerstkolven uit 1297 in Loenen sprak tot zijn verbeelding. Dit was voor hem het teken dat golf uit Holland afkomstig moest zijn geweest.

Na het overlijden van Brongers in 1954 was de weg vrij voor Van Hengel om diens fakkel over te nemen. De artikelen van Brongers waren de basis voor het onderzoek dat uiteindelijk tot publicatie moest leiden. Hij probeerde de collectie van Brongers over te nemen voor verder onderzoek, maar dat ging niet door. Niet verwonderlijk bij een familie van verzamelaars. Van Hengel besloot diens werk voor te zetten in de wetenschap dat er een vrijwel onbeschreven blad - a virgin land - voor hem lag.⁵⁸

Zonder de collectie van Brongers, maar met diens artikelen als basis begon Van Hengel aan zijn grote zoektocht naar feitelijke informatie over de geschiedenis van het spel. De

⁵⁶ MG (1976) Schatgraven, 10-11.

⁵⁷ Brochure Early Golf.

⁵⁸ Brochure Early Golf.

bibliotheek van de Kennemer Golf Club werd afgesloten voor publiek, de enige sleutel was in bezit van Van Hengel, dat gaf hem de zekerheid dat niemand er met zijn inzichten van door zou gaan. Hij spitste zijn onderzoek toe op drie terreinen: archiefmateriaal, kaarten en afbeeldingen. De tegelverzameling van Brongers liet Van Hengel links liggen, 'gezien de artistieke vrijheden die de schilders van deze - overigens fraaie - fayence zich regelmatig veroorloofden'⁵⁹.

Van Hengel deed vervolgens een ongelooflijke hoeveelheid onderzoek. 7000 uur zou hij volgens eigen zeggen aan het uiteindelijke onderzoek besteden, ruim drie jaar fulltime werk. Hij besteedde er vakanties, weekenden en avonden aan, naast zijn werk als bankier. Hij was historicus, etnoloog en uitvinder tegelijk. Hetgeen Van Hengel vervolgens uit de archieven opdiepte, was immens. Toch bleek echt fundamenteel onderzoek veel moeilijker dan gedacht. Verwijzingen in archieven naar het oude colfspel vond Van Hengel met name in verboden van het spel, kwalitatieve informatie kwam nauwelijks naar voren. Vooral zijn speurwerk naar afbeeldingen leverde veel moois op. Van Hengel groeide uit tot een absolute, internationaal gerespecteerde, autoriteit op het gebied van colftaferelen op schilderijen.

Voor zijn onderzoek bleef hij echter niet alleen in de leeszalen van allerhande archieven zitten. Van Hengel deed ook aan empirisch onderzoek, waarbij hij als etnoloog naar oude gebruiken speurde. Tijdens koude winters, als het vee op stal stond, stond hij op verlaten weilanden in Noord-Frankrijk en Zuid-België op zoek naar een mogelijke relatie tussen chole en golf, iets wat eerder al door Brongers was gesuggereerd. In zijn werkplaats fabriceerde hij 'oude' stokken en ballen. Hiermee ging hij in Loenen aan de Vecht op onderzoek uit. Hij onderzocht hoe de vier 'holes' ongeveer gelopen zouden moeten hebben en speelde er vervolgens zelf. Op deze manieren deed Van Hengel zijn onderzoek. Na ruim twintig jaar was het tijd voor een eerste publicatie.

7.1 Eerste publicaties

In 1972 publiceerde Van Hengel zijn eerste bevindingen in 'Golf'. Redacteur Bob Knuijver van van het maandblad hielp hem bij de redactie en vormgeving. Voor Knuijver was dit natuurlijk een mooi vervolg van het werk dat zijn vriend Brongers eerder gedaan had. In vier delen deed Van Hengel onder de titel 'Vroeg golf en zijn ontwikkeling' verslag van zijn onderzoek. Hij deed een poging voorzichtig te blijven door te stellen dat het niet zijn intentie was bewijs te leveren voor de stelling dat golf uit Holland

⁵⁹ S.J.H. van Hengel, 'Vroeg golf en zijn ontwikkeling', Maandblad Golf (1972) 158-161, 212-215, 262-265, 305-309, aldaar 158.

afkomstig was, maar door het leggen van de verschillende stukjes in een puzzel was het beeld toch vrij helder.

Wat Van Hengel in ieder geval helder schetste was de verdeling van stok- en balspelen in twee soorten. Het korte spel op de baan noemde hij kolven, het lange spel in de buitenlucht golf. 'Dat die "colve" aanleiding is geweest voor de Engelse term "golf" staat buiten kijf. Er is geen enkele andere aanvaardbare verklaring voor.'⁶⁰ Dit laatste teneinde verwarring zoals 'clearly golf is no more kolf than cricket is poker' in het geval van Andrew Lang en Skating Minister *Walker* te vermijden.

De vermeende 'oervorm' noemde hij dan ook golf, waardoor het kerstkolven van 1297 de eerste golfpartij werd, ter wereld wel te verstaan. 'De eerst aanwijsbare golfpartij gaat terug tot Loenen aan de Vecht in 1297'.

'Het mag een wonder heten, dat een zo ver teruggaande partij door de historische associaties die zij had en de traditiegetrouw van de dorpsbevolking tot in latere tijden is behouden gebleven. Er zullen weinig matches zijn die hun 530-jarig bestaan vieren!'⁶¹

De artikelen werden gebundeld tot een brochure. Uitgeverij Reflex van Knol verzorgde de uitgave in een oplage van 400, die voor f2,50 te koop waren. 100 exemplaren waren voor Van Hengel zelf, 'voor gedane arbeid'.⁶²

Vervolgens wilde Van Hengel dat zijn brochure bekend werd. Een groot aantal van zijn 100 exemplaren zond hij naar bibliotheken en archiefinstellingen. In de begeleidende brief dankte hij de betreffende instelling voor de medewerking tijdens zijn onderzoek. Op die manier verspreidde hij de brochure door heel Nederland.

Ook aan de andere kant van de Noordzee moest het werk bekend raken. De door Van Hengel zelf vertaalde brochure heette 'Early Golf'. Hij stuurde allerhande relaties een kopie van de vertaalde brochure in de hoop dat hij ook in het buitenland gepubliceerd zou worden. Hij wist wel welke reactie hij zou kunnen verwachten. Bij uitgever *Munro*

⁶⁰ S.J.H. van Hengel, 'Vroeg golf en zijn ontwikkeling', *Maandblad Golf* (1972) 158-161, 212-215, 262-265, 305-309, aldaar 160.

⁶¹ S.J.H. van Hengel, 'Vroeg golf en zijn ontwikkeling', *Maandblad Golf* (1972) 158-161, 212-215, 262-265, 305-309, aldaar 213.

⁶² Archief Stichting NGA Early Golf, briefwisseling met A.A. Knuijver (9 november 1972).

Barr Publications in Glasgow liet Van Hengel de brochure vergezeld gaan van een prikkelend briefje:

'Enclosed please find my manuscript which is the result of about 17 years research into the origin of golf. It may be fairly new in that it is solely based on facts.'⁶³

Een publicatie volgde niet. Het eveneens Schotse *Golf Monthly* traineerde het proces om tot eventuele publicatie te komen, 'I do not like to rush into things, particular when they are of such importance' antwoordde de hoofdredacteur op het schrijven van Van Hengel, die er vervolgens zelf de stekker uit trok.⁶⁴ In Engeland bleek er in kleine kring wel vraag naar *Early Golf*. In 1974 volgde een herziene tweede editie, die overigens nergens meer te krijgen is.⁶⁵

7.2 Move over St. Andrews

Zeker vanaf het moment dat de beroemde golfschrijver Peter Dobereiner *Early Golf* omarmde groeide de bekendheid van Van Hengels werk. Wat Van Hengel misschien niet vermoed had was dat vooral zijn vermelding van het kerstkolven in Loenen 'quite a stir' veroorzaakte. Vanuit de hele wereld werd Van Hengel benaderd met vragen over de geschiedenis van het spel. Het sterkte Van Hengel in de opvatting dat hij op het goede spoor zat. Hij kreeg er een dagtaak bij om al die brieven te beantwoorden, iets waar hij graag tijd voor maakte. Hij was de autoriteit die om raad gevraagd werd en dat beviel hem. Onvermoeibaar beantwoordde hij alle vragen en hielp hij waar hij kon.⁶⁶ Het ging echter al snel vooral om het claimen van de titel 'the home of golf', die the *Royal & Ancient Golf Club St. Andrews* voerde en dat was vooral aan zijn Engelse vriend Dobereiner te danken. Die nam het werk op sleeptouw en plaatste het nadrukkelijk in de spotlights. In 1975 publiceerde Dobereiner in *Golf World* een artikel waarin hij met gebruikmaking van het werk van zijn vriend Van Hengel wel heel duidelijk stelling nam:

'St. Andrews has had tremendous mileage out of calling itself the home of golf, but I'd suspect strongly that the noble city is an imposter. If that's right, the real

⁶³ Archief Stichting NGA Early Golf, brief van Steven aan Munro Barr Publications Glasgow. (1972)

⁶⁴ Archief Stichting NGA Early Golf, brief van Percy Huggins aan Steven van Hengel (20 april 1973).

⁶⁵ Zie catalogus van fine golf books

⁶⁶ Archief Stichting NGA Early Golf, brief van Steven aan Olman (10 feb 1983).

home of golf is more likely to have been the village where a challenge match was played in the year 1296 and repeated annually for the next 430 years. That was the game that evolved into golf.

Move over, St. Andrews - you are usurping the historic birthright of the village of Loenen on the Vecht.⁶⁷

Een andere ontdekking die eruit gepikt werd, was het spelen van het oude spel colf naar een paal. Deze palen werden steeds aantrekkelijker gemaakt. Wat ontstond er als de paal 's nachts gestolen werd? 'Exactly, a neat round hole.'

De commotie die Early Golf vooral in Engeland veroorzaakte beïnvloedde Van Hengel aanzienlijk. Door alle lof, van Peter Dobereiner bijvoorbeeld, ging hij steeds meer geloven in zichzelf en de autoriteit die hij was geworden op het gebied van de geschiedenis. Hij was ontegenzeggelijk een autoriteit, maar ook de enige autoriteit op dit terrein. Aan enige wetenschappelijk competitie ontbrak het, waardoor hij verder bouwde aan zijn eigen hypothese. Het onderzoek met open vizier veranderde steeds meer in een uitgesproken stellingname waar nog bewijs bij gevonden moest worden. Alles wat hij vond stond in het teken van zijn idee van de geschiedenis. Bij opgravingen ten tijde van de aanleg van de Amsterdamse metrolijn stond hij te kijken en zag de ene na de andere oude club uit de modder komen, waar anderen gewoon stukken ijzer zagen. Nadat hij een kaatsbal in Friesland had gekocht, werd deze op zijn werkbank in Bentveld doormidden gezaagd. Van Hengel legde de opengesneden bal plat op de ondergrond en zag direct het bewijs dat hieruit de *featherie* was ontstaan. Weer een bewijs van zijn stelling dat golf vanuit Holland in Schotland terecht was gekomen. Hij verwoordde het zelf als volgt:

'I do not believe that it was the soldiers or sailors who brought the golf from Holland to Scotland. It must have been the small merchant navy vessels carrying whool from Schotland to Holland quite regularly. Most likely, seeing the evidence available, this happened much earlier: between 1400 and 1457 on the shipping line Dordrecht-Brielle-Edinburgh-St. Andrews.'⁶⁸

⁶⁷ P. Dobereiner, *The World of Golf* (1981) 5.

⁶⁸ Archief Stichting NGA, brief van Steven aan Dr. Gerald H. Owens (8 maart 1975)

Nadat Peter Dobereiners 'Move over St. Andrews' was gepubliceerd, werd Van Hengel op de *Royal and Ancient* enigszins met Argusogen bekeken. Zelf was hij zich ook wel bewust van de wankel wetenschappelijke basis van zijn claims. Hij wist dat uit zijn eerder verzoek aan de gemeentearchivaris van Loenen aan de Vecht geen nieuwe feiten aan het licht waren gekomen:

'Gaarne verneem ik van U of in het gemeente archief te Loenen dan wel in het boekje "1000 jaar Loenen" uit 1953 nadere gegevens omtrent deze merkwaardige wedstrijd voorkomen.'⁶⁹

Enkele jaren later werd het archief van kasteel Croonenburg geïnventariseerd, hetgeen voor Van Hengel een unieke kans bood zijn 'smoking gun' te vinden. Mevrouw Erkelens van de Rijksarchiefdienst Utrecht hielp hem uit de droom: niets wat verwees naar de golfpartij werd er gevonden.⁷⁰ Op vragen van brievenverzenders over de achtergrond van het verhaal kon hij evenwel realistisch antwoorden. 'De vraag stellen is eenvoudiger dan hem te beantwoorden. Er is geen specifieke bron-vermelding waaruit blijkt dat die partij colf precies op die dag heeft plaatsgevonden. Aannemelijk is het wel.'⁷¹ Maar afzwakking van zijn beweringen betekende natuurlijk ook gezichtsverlies voor Van Hengel.

De enige uitweg uit zijn zelfgekozen vernauwing van de geschiedenis was een wetenschapsfilosofische: 'because the fact that you cannot trace it, does not mean it was not there', een manier van denken die hij overigens ook op de Schotse claims van toepassing verklaarde. Op deze manier kon iedereen zijn gelijk in de geschiedenis blijven zien. In afwachting van het definitieve bewijs tuigde hij het verhaal over het kerstkolven steeds verder op. Hij knutselde een maquette van 'oudste golfbaan' in Loenen in elkaar en maakte super 8 films met bewegende beelden van onderzoek. Zo zette hij de geschiedenis een beetje naar zijn hand en liep hij net als bij de aanleg van de derde negen van de Kennemer wat op de muziek vooruit. Bij de firma Westraven uit Utrecht bestelde Van Hengel onder meer een groot porseleinen bord, waarop met Delfstblauwe beschildering het verhaal van Loenen 1297 stond afgebeeld, voor zijn club in Zandvoort.

⁶⁹ Archief Stichting NGA Early Golf, Correspondentie Loenen. Augustus 1971.

⁷⁰ Archief Stichting NGA Early Golf, Correspondentie Loenen (1980).

⁷¹ Archief Stichting NGA Early Golf, brief aan Dhr. Munnig Schmidt (10 december 1982).

De onderzoeken van Van Hengel gingen door. Onder meer door tips van briefschrijvers was er veel nieuwe informatie boven water gekomen. Eind jaren '70 was het zo langzamerhand tijd voor een volwaardige publicatie, gericht op de Engelse markt, en een eigen tentoonstelling.⁷²

Met de hulp van de zoon van Joop Brongers, Ayolt, slaagde hij erin de reizende tentoonstelling *Colf, Kolf, Golf* en bijbehorende catalogus van de grond te krijgen, prins Claus tekende voor het voorwoord. Op vrijdag 19 maart 1982 sloeg prins Claus de eerste drive op Golfbaan de Wouwse Plantage, waarvoor Van Hengel als adviseur een zeer belangrijke bijdrage had geleverd, waarna het duo zich spoedde naar gemeentemuseum *Het Markiezenhof* waar de prins wederom de opening voor zijn rekening nam. De prins hoopte dat de 'historisch allesomvattende tentoonstelling' en bijbehorende catalogus zouden bijdragen aan de popularisering van golf in Nederland, precies zoals Van Hengel dat ook voor ogen stond.⁷³ Na Bergen op Zoom volgden Gent, Antwerpen en Amersfoort.

7.3 Early Golf

De uitgave van zijn eigen boek vlotte minder makkelijk. Van Hengel zocht een uitgeverij om zijn verbeterde versie van *Early Golf* uit te geven. Hij vond er geen. De ene na de ander haakte af. Zelfs zijn filmmateriaal kon uitgevers niet overtuigen. Hij besloot het zelf te doen.

In juli 1982 verscheen het in eigen beheer uitgegeven, engelstalige *Early Golf*, met lovend voorwoord van zijn vriend Peter Dobereiner. In *Down the 19th fairway* (1982), een bloemlezing van zijn favoriete korte verhalen. Het hoofdstuk 'The 13th century' was een korte samenvatting van het werk van Van Hengel. In het voorwoord prees Dobereiner het werk van Van Hengel:

'The title of these writings has not been chosen lightly. It is not 'The earliest golf' or 'Origins of golf' simply because it is improbable that the exact point of origin of golf will ever be found. (...) These lines are based on extensive investigations.'

⁷² Archief Stichting NGA Early Golf, brief van Steven aan Ray Cossage (1979).

⁷³ *Maandblad Golf* (1982)

Het boek was een aanzienlijke verbetering van zijn eerdere werk. Het was minder stellig, meer onderzoekend. De historische ontwikkeling golf-kolf-golf had hij aangepast tot colf-kolf-golf. Hier was natuurlijk ook kritiek op mogelijk, maar het voorzag in de behoefte aan een duidelijker theoretisch kader.

De eerste druk van 1000 exemplaren verkocht uit. In de tussentijd was zijn vriend Frank van Eck, met wie Van Hengel wel eens op de golfbaan te vinden was, in Luxemburg gestart. Die zorgde in '83 voor een Duitse vertaling van het boek: *Wie der Golfball fliegen lernte*. Na deze uitgave tekende Van Eck ook voor de tweede druk van *Early Golf* in 1985. In dat jaar rolde een tweede druk van drieduizend exemplaren in Zwitserland van de pers. Nadien volgde uitgave in de Verenigde Staten, door Henderson en Stirk, met wie Van Hengel eerder al correspondeerde. *Early Golf* groeide uit tot een standaardwerk op het gebied van golfgeschiedenis.

Zelfs in Japan werd zijn werk gelezen. Mowa Settsu, de directeur van het Japanse Golf Museum, schreef Van Hengel over twee curieuze boekjes uit Holland die zich in de collectie van zijn museum bevonden. Het ging over *Verhandeling over het kolven* (1792) en *Des Menschen Begin, Midden en Einde* (ca. 1680) van Jan Luijken met daarin de bekende ets van een afslaan colfspeler - in de sneeuw.⁷⁴ Hij wilde meer informatie over deze werken. Het antwoord van Van Hengels is exemplarisch voor de onuitputtelijke en zeer goed geïnformeerde wijze waarop hij met lezerspost omging. Over de anonieme schrijver *Concorde nous guide* van de 'Verhandeling' schreef hij het volgende:

'There is a political motif behind this motto. At the time of writing there was a heavy political controversy in this country between the Orangist Party (supporting the House of Orange) and the Republicans (striving for a republic without a sovereign, along the French ideas). The author obviously was a supporter of reconciliation between the two.'

Na ettelijke brieven heen en weer schreef Settsu een recensie over *Early Golf* in het blad *Monthly Choice*. Het zette Van Hengel aan het denken. Misschien lag een Japanse vertaling wel binnen de mogelijkheden. Van Hengel bracht zijn uitgever Van Eck in contact met Settsu, maar tot een Japanse uitgave leidde dat niet.

⁷⁴ S.J.H. van Hengel, 'Vroeg golf en zijn ontwikkeling', *Maandblad Golf* (1972) 158-161, 212-215, 262-265, 305-309, aldaar 307.

In Schotland liep het ook niet zo makkelijk. Van Hengel was erop gebrand zijn boek in de Old Morris Shop te krijgen, langs de 18de fairway van de *Royal & Ancient*. Daar was men resoluut op tegen binnen de club. Maar Van Hengel kreeg het voor elkaar.

Er kwam nog wel meer kritiek op zijn werk. Vooral de episode met *De Lakenhal* uit Leiden in 1984 was een pijnlijke. Van Hengel was gevraagd een artikel te schrijven voor de tentoonstelling *Hollands Winter*, als autoriteit op het gebied van schilderijen waarop ijsvermaak stond afgebeeld. Een artikel van zijn hand moest verschijnen in het *Leidsch Jaarboekje* van 1984.

Van Hengel stuurde zijn bijdrage in, maar kreeg na verloop niet het antwoord waar hij op gehoopt had:

'Nu wil echter het geval dat een commissie zich bezig houdt met het vervaardigen van een register op de verschenen 75 jaargangen. Deze commissie stuitte op het artikel van de heer Brongers in het jaarboekje 1942 en korte bijdrage van mw. de Graaf uit 1958. Als we Brongers' artikel naast dat van U leggen en vergelijken dan blijven er niet zoveel vermeldenswaardige gegevens meer over. Ik hoop dat U bijgaande fotokopieën eens wilt lezen en ons dan Uw mening over het plaatsen van uw artikel wilt meedelen.'⁷⁵

Van Hengel besloot niet verder op de zaak in te gaan. Op de brief van mejuffrouw Moerman krabbelde hij nog een aantekening '17/4 telefonisch afgedaan (niet opnieuw opnemen)' en daarmee was de kous voor hem af. Het voorval toonde aan dat Van Hengel wel erg op Brongers leunde, en daar niet altijd de juiste verwijzing voor gaf.

8. Overlijden

In 1985 maakte Van Hengel zich op voor wat zijn finest hour moest worden. Eigenlijk wilde hij niet meer *The Open*.

'I have seen so many Opens that I am getting a little tired of them, particularly since it is now almost impossible to follow a game round. The best thing one can do is sit back and watch it on TV!'⁷⁶

⁷⁵ I.W.L. Moerman, brief aan S.J.H. van Hengel, 14 april 1984.

⁷⁶ Brief van Steven aan Olman, (4 juli 1984).

Maar in 1985 maakte hij een uitzondering en reisde toch naar Sandwich af. Reden hiervoor was dat hij *Early Golf* mocht presenteren aan de *Royal & Ancient*. Dat was met veel moeite tot stand gekomen, want zijn claims vielen niet in goede aarde in Schotland. De nacht voordat hij zijn grote presentatie zou houden overleed hij op zijn hotelkamer.⁷⁷

78

9. Epiloog

Bij zijn overlijden telde Nederland ongeveer 17.000 golfers, dat was onder meer de verdienste van Steven van Hengel. Met zijn werk voor jeugd-golf, openbaar golf en de geschiedenis van het spel heeft hij een grote bijdrage geleverd aan de popularisering van het spel. Zoals Van Hengel het geschiedkundige werk van Brongers voortzette, was het Van Hengels voormalige stagiair Robin Bargmann die na overlijden zijn mentors fakkel overnam. Hij schreef in 2010 het boek *Serendipity of Early Golf*.

9.1 Loenen

De invloed van Van Hengel is nog steeds zeer groot. Het verhaal Loenen is na zijn publicaties overgenomen in talloze geschriften, waardoor het wereldwijd verspreid werd. De Schot Hamilton nam het bijvoorbeeld over in zijn boek *Scotland's Game* (1998), en zo zijn er nog vele anderen die dit hebben gedaan. Harry Pot van de Kennemer maakte als eerbewijs aan zijn overleden clubgenoot een film over de geschiedenis van golf, waarbij hij veel gebruik maakte van het archief van Van Hengel. Tot een vertoning is het nooit gekomen en de film heeft de tand des tijds niet overleefd.⁷⁹

Anno 2019 is er nog steeds geen duidelijkheid over de merites van het verhaal Loenen. Er zijn wel wat meer feiten boven water gekomen. In de eerste plaats de herkomst van verhaal. In 1871 werd dit verhaal door hoofdonderwijzer Herman Breuninghoff gepubliceerd in *Mengelwerk*. Jan ter Gouw nam het over in zijn boek *De Volksvermaken*. Via *De Telegraaf* kwam het in de knipselmap van Brongers terecht en na diens publicaties kwam het materiaal in handen van Van Hengel, die het verder de wereld over hielp.

⁷⁷ R.K. Bargmann, *Serendipity of early golf* (2010) 9.

⁷⁸ G. Rahusen, 'Steven van Hengel, in memoriam', *De Kennemer* 1 (1985) 3-4.

⁷⁹ *De Telegraaf* (24 juli 1991)

Kort na het verschijnen van *Mengelwerk* werd er al kritiek geuit op het verhaal van Breuninghoff. In de *Navorscher* nam de anonieme 'H.M' het stuk op de korrel:

'Is het kolven evenwel reeds een zóó oud vermaak, dat het van dien tijd dagteekent? Dat er vreugde bedreven werd over Kronenburgs val is te denken, daar het landvolk zelve er zooveel toe bijbragt en Foris "zoo goedig" hun "een lieve Heere" was. (...) Van de laatste mededeeling willen wij wat afschrijven, omdat zij ligt tot enige gedachtenwisseling aanleiding kan geven. (...) Zou dit gebruik werkelijk uit dien oerouden tijd afkomstig zijn?'⁸⁰

Steven van Hengel zocht jarenlang, tevergeefs, naar bronnen die het kerstkolven konden bewijzen. Tot hij het definitieve bewijs gevonden had, groef hij zich steeds verder in zijn eigen gelijk. 'Because the fact that you cannot trace it, does not mean it was not there' zo stelde hij in een interview met Lee Travino tijdens het Dutch open 1984 op de Rosendaelsche. Zijn hele leven stond in het teken van de zoektocht naar de waarheid, of zoals Peter Dobereiner het verwoordde: 'the detective will never give up his search for the truth about golf'.⁸¹

9.2 De erfenis van Steven van Hengel

Tijdens het 60ste Dutch Open in 1979 op de Noordwijksche had Van Hengel een geheime ontmoeting met Frederick Hogarth en Roger Dyer. Eerstgenoemde was van *Limburg Analysts*, een organisatie die het toerisme in de Nederlandse provincie wilde stimuleren, Dyer was golfbaanarchitect.⁸² Zij deelden Van Hengel mede dat ze vergevorderd waren met het plan een nieuwe 18 holes golfbaan in Limburg aan te leggen, waar zij ook een golfmuseum op wilden huisvesten. Van Hengel wees hen op de collectie van Joop Brongers en bracht de heren in contact met diens zoon Ayolt Brongers. Het initiatief liep uiteindelijk op niets uit.

Na Van Hengels dood in '85 richtte zijn vriend Toto Strumphler de stichting Early Golf op. Een van de doelstellingen was het permanent exposeren van Van Hengels collectie, 'bijvoorbeeld in de vorm van een Nederlands Golf Museum'.⁸³ In het in 1995 opgerichte

⁸⁰ [H.G.], 'Geraard van Velzen op Kronenburg', *De Navorscher* (1870) 328.

⁸¹ Peter Dobereiner, *Early golf* (1982).

⁸² Archief Stichting Early Golf, brief van [op verzoek van de E.T.P.D. van Ken Schofield]

⁸³ *Golfjournaal* (1988) 2.

Nationaal Sportmuseum in Lelystad werd een plek gevonden. Het museum ging echter vrij snel ter ziele. In 2006 werden de collecties Brongers en Van Hengel permanent geëxposeerd in het clubhuis van BurgGolf Purmerend. Vervolgens werd de gecombineerde collectie Brongers-Van Hengel ondergebracht in het St. Eloyen Gasthuis in Utrecht. Na opheffing van de stichting in 2019 is een groot deel van de collectie van Van Hengel inmiddels ondergracht in het Nederlands Golf Museum in het Noord-Limburgse Afferden.